

JAKUB SKUTECKI

Posener Ereignisse – seria kart pocztowych Isidora Themala

STRESZCZENIE. W latach 1901–1906 poznański wydawca Isidor Thernal wydawał serię kart pocztowych zatytułowaną *Posener Ereignisse* (Poznańskie wydarzenia). W ciągu kilkunastu lat udało się pozyskać znaczną część tej serii do zbiorów ikonograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Na 37 kartach pocztowych zostały przedstawione między innymi: sceny z wizyty cesarza Wilhelma II w Poznaniu w 1902 roku, wizyta cesarzowej Augusty Wiktorii w 1903 roku, proces demilitaryzacji miasta w pierwszej dekadzie XX wieku, rozbiórka pruskich fortyfikacji i burzenie bram miejskich, powódź w 1903 roku, budowa portu rzecznego na Warcie i budowa cesarskiego zamku. Thernal korzystał ze zdjęć wykonywanych przez Josepha Engelmana, jednego z najważniejszych fotografów poznańskich XIX wieku. Poszczególne karty pocztowe występowały w rozmaitych odmianach, a fotografie wykorzystywane były do produkcji pocztówek wydawanych również poza serią.

SŁOWA KLUCZOWE: Poznań, przemiany urbanistyczne, Isidor Thernal, Joseph Engelmann, stare pocztówki, seria wydawnicza.

Uchodzący za największego poznańskiego wydawcę pocztówek w pierwszych dwóch dekadach XX wieku Isidor Thernal rozpoczął w 1901 roku edycję serii widokówek poznańskich, którą opatrzył znamienym tytułem *Posener Ereignisse* (Poznańskie wydarzenia). Magdalena Warkoczewska w pionierskiej pracy¹ o dawnych widokówkach poznańskich pierwsza zwróciła na nie uwagę. Mając jednak rozeznanie ograniczone do stanu posiadania Muzeum Historii Miasta Poznania, w którego zbiorach znajdowały się tylko cztery kartki z tej serii², poprzestała na stwierdzeniu, że „wszystkie były związane z rozbiórką i niwelacją otaczających miasto fortyfikacji”³.

---

¹ M. Warkoczewska, *Pocztówki z widokami dawnego Poznania (1898–1939) ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Poznania* [katalog wystawy], Poznań 1995.

² Chodzi o egzemplarze kart oznaczonych numerami 32, 33, 34 i 36.

³ M. Warkoczewska, *Pocztówki...*, s. 11.

Głęboko jednak się myliła, bowiem *Posener Ereignisse* to – zgodnie z nazwą serii – swoisty fotoreportaż z najważniejszych wydarzeń w historii Poznania pierwszych lat XX wieku.

O wydawanej przez Themala serii kartek pocztowych *Posener Ereignisse* wspominałem już w artykule o poznańskich wydawcach⁴. Dziś, po kilkunastu latach od ukazania się tego tekstu, do tematu warto powrócić, ponieważ zgromadzone w zbiorach ikonograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej (BU) w Poznaniu egzemplarze kartek należących do tej serii pozwalają na częściowy przynajmniej opis pomysłu (zamierzenia) wydawcy, a jednocześnie na wskazanie rozlicznych niekonsekwencji wynikających z rozmaitych uwarunkowań.

Zasadnicze znaczenie dla całego przedsięwzięcia miał niewątpliwie moment, w którym sam wydawca, bądź też ktoś z grona jego współpracowników, wpadł na pomysł wydania kartek⁵. Dokładniej „moment historyczny”. Dla Poznania bowiem przełom wieków XIX i XX – epoka, gdy burmistrzami miasta byli Richard Witting i Ernst Wilms – to czas zupełnie niezwykły. W pewnym sensie Themal „spóźnił się” ze swoim pomysłem, nie pokazując przyłączenia do Poznania trzech nowych dzielnic: Jeżyc, Świętego Łazarza i Wildy – wydarzenia, które dokonało się 1 kwietnia 1900 roku. Może jeszcze nie zdawał sobie sprawy, jak szczególnej chwili jest świadkiem? A może właśnie wówczas pomysł się narodził?

Nr 1. *Gruss aus Posen. Die Niederlegung des Berliner Thores* (Pozdrowienie z Poznania. Burzenie bramy Berlińskiej)

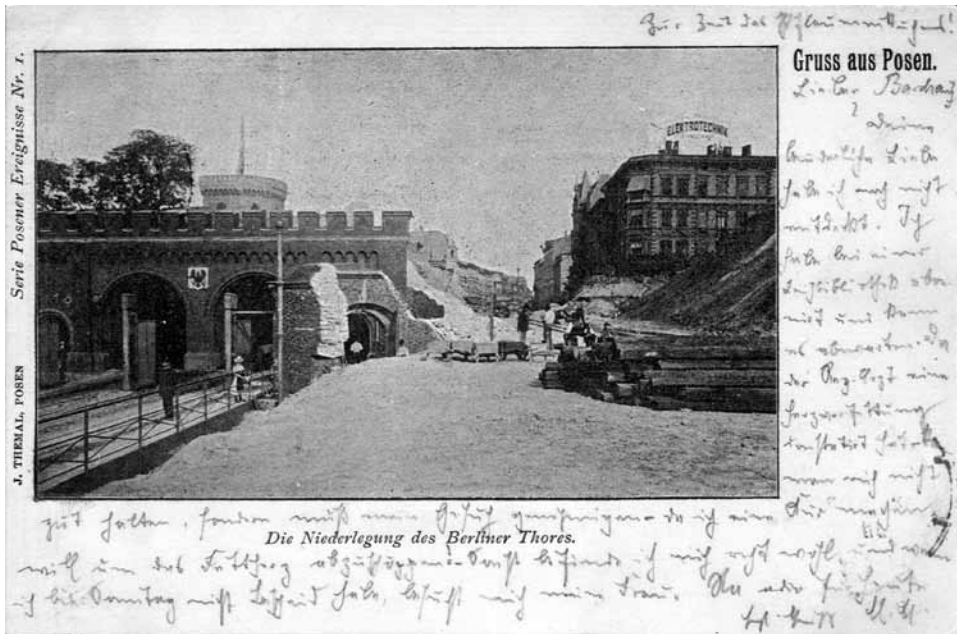
Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J. Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 1”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie⁶ o wymiarach 9,1 × 13,5 cm, z umieszczoną niesymetrycznie ilustracją o wymiarach 6,4 × 10,4 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został

⁴ J. Skutecki, *Widokówki poznańskie i ich wydawcy*, w: *Miasto na pocztówce. Poznań na tle porównawczym*, red. R. Jaworski, W. Molik, Poznań 1999, s. 36–47.

⁵ To domniemanie „na wyrost”. Nic nie wiadomo o firmie Themala, nie jest znana liczba osób w niej zatrudnionych, czy choćby z nią współpracujących. Ale też nie ma żadnej pewności, że wszystkie pomysły wydawnicze czy edytorskie były autorskimi koncepcjami samego właściciela – stąd to zawahanie.

⁶ Istnieją dwie wersje: jedna, światłodrukowa, na zwykłym kartonie trójwarstwowym, oraz druga, drukowana na kartonie jednostronnie kredowanym.

pozostawiony u dołu i z prawej strony kartki. Po prawej stronie u góry znalazło się pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, a u dołu kartki, centralnie pod ilustracją, umieszczony został podpis: *Die Niederlegung des Berliner Thores*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0236, z korespondencją w języku niemieckim, został wysłany z Poznania do Strasburga Wkrzańskiego 29 sierpnia 1901 roku.

Już w początkach lipca 1901 roku przystąpiono do rozstrzygnięcia przetargu na zburzenie bramy Berlińskiej. Najniższą ofertę złożyła firma Frey z Gdańska, która za wykonanie odnośnych prac żądała kwoty o 8% mniejszej niż cena oszacowana w kosztorysie. Poznańscy reflektanci żądali od 3 do 12% ponad tę cenę. Prace przy niwelacji bramy rozpoczęły się 17 lipca. Przed przeprowadzeniem właściwych prac rozbiórkowych po południowej stronie bramy miała zostać wytyczona prowizoryczna ulica, po której miał się odbywać ruch pieszy i kołowy, natomiast mur od strony północnej miał tymczasem pozostać. Wszystkie prace planowano ukończyć w ciągu czterech miesięcy.

„Kuryer Poznański” relacjonował postęp prac:

Przy bramie Berlińskiej pracuje przeszło 30 robotników, którzy przy wale obok bramy przekopali przełom; tam przejeżdżać będą tramwaje. Podobno ma być tam urządzona także ścieżka dla pieszych przechodniów. Wczoraj na miejscu pracy odbyła się konferencja, na której omawiano sprawę urządzenia drogi obok bramy.

Od 15 b.m. ruch przechodniów odbywać się będzie prawdopodobnie częścią nową drogą przy forcie Tietzena, częścią torem, prowadzącym przy ogrodzie oficerskim i forcie Colomba. Ruch wozowy odbywać się będzie bramą Królewską i Rycerską.

Władza, jak się w tej chwili dowiadujemy, wydała co do ruchu, który teraz się odbywa przez bramę Berlińską, poniższe przepisy obowiązujące od 15 b.m.: „Osoby, opuszczające środkową część miasta jak dotychczas tak i nadal przechodzić będą bramą Berlińską po prawej stronie. Osoby, udające się do środkowej części miasta, winny iść albo prowizoryczną ścieżką nad rowem wałowym przy forcie Tietzena w kierunku do ulicy kościoła św. Pawła albo mostem kolejowym, należącym do fiskusa wojskowego, a prowadzącym obok cmentarza święto-marcińskiego w kierunku ulicy Ludwika. Ruch wozowy tymczasem odbywać się będzie, jak dotychczas; później, skoro urządzone będą obok bramy Berlińskiej prowizoryczne relsy⁷ dla kolei elektrycznej i brama Berlińska będzie zamknięta, przez bramę Rycerską odnośnie Królewską”. [...] Dziś rozpoczęto prace przy urządzeniu prowizorycznych relsów dla kolei elektrycznej⁸.

Ilustracja przedstawia początek prac rozbiórkowych. To pierwszy etap, więc zasadnicza część bramy wciąż stoi. Rozkopana i zniwelowana została południowa część wałów, a materiał wywieziono wózkami, które widoczne są u podnóża nasypu. Na pierwszym planie sterta drewnianych podkładów, najpewniej już przygotowana do planowanej inwestycji – zmiany przebiegu linii tramwajowej, jej przesunięcia nieco na południe względem bramy.

* * * * *

Nr 2. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

Kartka pocztowa wydana przez Themala w serii *Posener Ereignisse* i najpewniej błędnie (pomyłkowo) opatrzona numerem 2 przedstawia wydarzenie, które odbyło się znacznie później, bo w 1903 roku. Tymczasem numeracja serii jest zasadniczo⁹ zgodna z chronologią wydarzeń. Kartka nr 2 nie może więc być omawiana w tym miejscu, skoro prawdopodobnie winna nosić numer 26 (lub jeszcze wyższy)¹⁰.

⁷ Rels – przest. szyna kolejowa.

⁸ „Kuryer Poznański”, nr 366 z 14 sierpnia 1901.

⁹ Drobne nieścisłości występują tylko w przypadku ilustrowania Dni Cesarskich 1902 roku, które odbywały się w ciągu kilku dni (2–5 września), a ilustrowane są aż dziewięcioma kartkami w serii *Posener Ereignisse* i co najmniej czterema kartkami w odrębnej serii *Erinnerung an...*

¹⁰ Zob. nr 2[6?]. *Enthüllungsfeier des Bismarckdenkmals zu Posen. Major von Tiedemann-Seeheim hält die Weihrede* (Uroczystość odsłonięcia pomnika Bismarcka w Poznaniu. Major von Tiedemann-Seeheim wygłasza mowę).

* * * * *

Nr 3. Die Niederlegung des Berliner Thores. Ansicht von Innen (Pozdrowienie z Poznania. Burzenie bramy Berlińskiej.

Widok od wnętrza)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 3”.

J. Themal, Posen. Serie Posener Ereignisse Nr. 3

6.10.01. Die Niederlegung des Berliner Thores Nr. 3. Ansicht von Innen. 6.10.01.
 Gruss aus Posen. mit Glück und Vergnügen einmündigen Geburtstags
 dir, lieber Hund von meinem Mann, Pops, Mamma & mir freudig, liebend
 und mit besten Wünschen dir ein frohes Fest und Glück wünschen. Herzlich von
 Mamma, Pops, Mamma & mir. — Handelt der Geburtstag eines Kindes, so ist es ein Fest und ein Glück. — Mamma, Pops, Mamma & mir.

Kartka pocztowa orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,1 × 14,5 cm, z ilustracją o wymiarach 6,0 × 12,7 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony pod ilustracją. U dołu po lewej stronie znajduje się pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, a centralnie pod ilustracją podpis: *Die Niederlegung des Berliner Thores Nr 3. Ansicht von Innen*.

Egzemplarz ze zbiorów BU z korespondencją w języku niemieckim oznaczony sygnaturą Wid-I-0075 został wysłany z Poznania do Opola 6 października 1901 roku. W zbiorach znalazł się prawdopodobnie dzięki adresatowi, Kurtowi Skladnemu, który sam, lub za pośrednictwem brata Andreasa, przekazał ją do zbiorów Historische Gesellschaft für

die Provinz Posen¹¹. Obiekt został wpisany do inwentarza pod numerem 1117.

Ilustracja na kartce pocztowej przedstawia zaawansowany etap prac rozbiórkowych prowadzonych przy Bramie Berlińskiej. Zasadnicza część bramy wciąż stoi, ale ziemny nasyp po południowej stronie jest już niemal całkowicie zniwelowany, a masy ziemi zostały usunięte. Na południe od bramy ułożone już są dwie nitki torów tramwajowych. Od strony odległych Jeżyc nadjeżdża tramwaj, oczekiwany na przystanku przez tłumek pasażerów. Po lewej stronie widać kamienicę Benno Sametzkiego, a po prawej, w głębi za bramą, kopuły wielkiej restauracji „Kaisergarten”.

Bramą Berlińską do środkowej części miasta można jeszcze przechodzić jak dotychczas w czasie od godziny 11 wieczorem do 6 z rana – informował swoich czytelników „Kuryer Poznański” – w innym czasie zaś nie wolno; ruch przechodniów odbywa się wśród dnia ścieżkami obok bramy. Od środy począwszy przejeżdżać będą drogą prowizoryczną obok bramy tramwaje elektryczne; we wtorek mają być ukończone na tej drodze odnośne prace przy relsach i drutach elektrycznych. Od tego dnia też ruch wozowy nie będzie się odbywał przez bramę Berlińską, lecz będzie skierowany do bramy Rycerskiej i Królewskiej. Brama Berlińska będzie na kilka tygodni zamknięta dla przechodniów i wozów¹².

* * * * *

Nr 4. *Gruss aus Posen. Der Bau des Hafens* (Pozdrowienie z Poznania. Budowa portu)

Kartka sygnowana na stronie recto przy dolnej krawędzi po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posens Ereignisse. No. 4”¹³.

¹¹ Zbiory Towarzystwa Historycznego Prowincji Poznańskiej były jednym z głównych księgozbiorów naukowych współtworzących powstającą Bibliotekę im. Cesarza Wilhelma (od 1919 roku – Bibliotekę Uniwersytecką w Poznaniu). Andreas Składny, pracujący w Towarzystwie Historycznym, był adresatem kilkunastu kartek, które znajdują się w dawnych zbiorach Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.

¹² „Kuryer Poznański”, nr 374 z 20 sierpnia 1901.

¹³ Na pierwszych dwóch kartkach notka o serii była identyczna: *Posener Ereignisse* (Poznańskie wydarzenia), tymczasem na kartce nr 4 pojawia się inny podpis: *Posens Ereignisse* (Wydarzenia Poznania). Odmienność techniki, w której ta kartka została wykonana, niczego nie wyjaśnia – tekst zawsze jest nadrukowywany w odrębnym procesie. Zastanawia natomiast absolutny brak konsekwencji w zastosowanym kroju czcionek na pierwszych czterech kartkach serii.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o kremowym odcieniu i wymiarach $8,9 \times 14,0$ cm została wykonana w technice jednobarwnego, zielonkawego światłodruku, z ilustracją na całą szerokość w górnej części. Bezpośrednio pod ilustracją, po lewej stronie, umieszczono pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, na obrazku natomiast, w górnej części, podpis: *Der Bau des Hafens*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0832 został wysłany z Poznania do adresata w Wiedniu 26 grudnia 1901 roku.

Ilustracja umieszczona w górnej części kartki przedstawia początkowy etap prac prowadzonych przy budowie nowego portu rzeczny na Warcie w Poznaniu¹⁴. W 1896 roku miasto Poznań zakupiło od kupca zbożowego Friedricha Kleemanna teren o powierzchni $57\ 000$ m², położony nad Wartą pomiędzy Schifferstrasse¹⁵ a nabrzeżem w pobliżu Mostu Chwaliszewskiego. Prace budowlane rozpoczęto od wyburzenia drobnej zabudowy – fachwerkowych domów, magazynów i szop – a następnie nadsypano teren, tak by zapobiec ewentualnym przyszłym zalewom powodziowym. Na brzegu powstał wysoki mur oporowy o konstrukcji szkieletowej. W dno rzeki wbito żelazne dwunastometrowe słupy stanowiące ramy

¹⁴ Por. R. Dyliński, *Port rzeczny w Poznaniu w latach 1900–1938*, „Kronika Miasta Poznania” 1968, nr 2, s. 29 i n.; W. Karolczak, *Warta w Poznaniu. Od X wieku do współczesności*, Poznań 2001.

¹⁵ Dziś: ul. Szyperska.

drewnianych ścian z grubych belek obmurowanych później ceglanym murem na zaprawie hydraulicznej. Ten właśnie moment został przedstawiony na widokówce Themala – gęsto ustawione słupy wyznaczają linię przyszłego nabrzeża przeładunkowego. W głębi widać przebudowywane spichrze i zabudowę przy Schifferstrasse oraz fabrykę obuwia braci Rosenberg przy Sandstrasse¹⁶. Od dworca kolejowego na Tamie Garbarskiej doprowadzona już jest bocznicą kolejowa, ale na razie służy tylko do transportu ziemi do nadsypania terenu. Zakończenie prac i uroczyste otwarcie portu nastąpiło 1 października 1902 roku, ale do tematu Themal już nie powrócił.

* * * * *

Nr 5. *Der Zusammenstoss zweier Eisenbahnzüge auf Station Głowno bei Posen am 23. November 1901*

(Zderzenie dwóch pociągów na stacji Główna koło Poznania
23 listopada 1901 roku)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na lewym marginesie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 5” oraz informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen”.

Kartka orientowana pionowo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 14,9 × 9,3 cm, z umieszczoną pośrodku ilustracją o wymiarach 10,9 × 7,7 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Szerszy margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu kartki pod ilustracją. Tam też umieszczono podpis: *Der Zusammenstoss zweier Eisenbahnzüge auf Station Głowno bei Posen/ am 23. November 1901.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1304 został wysłany z Książa do adresata w Spittwitz bei Göda (Saksonia) 12 grudnia 1901 roku.

Ilustracja przedstawia miejsce katastrofy, która zdarzyła się wieczorem 23 listopada 1901 roku w pobliżu stacji

¹⁶ Dziś: ul. Piaskowa.

Główna (dzisiejszy Poznań-Wschód)¹⁷. Zderzyły się dwa pociągi: pociąg mieszany, osobowo-towarowy, odchodzący do Poznania o godzinie wpół do dziesiątej, przy opuszczaniu dworca kolejowego zderzył się z gnieźnieńskim pociągiem towarowym. Kilka wagonów obydwóch pociągów wykoleiło się, niektóre zostały zdruzgotane. Zapalił się jeden z doczepionych wagonów IV klasy, w którym wskutek wstrząsu przewrócił się piec, a płomienie zajęły także dwa inne wagony. Na szczęście nikt z podróżnych nie doznał poważniejszych obrażeń, jedynie dwóch urzędników kolejowych odniosło nieznaczne kontuzje. Prawdopodobną przyczyną wypadku było przeładowanie pociągu gnieźnieńskiego. Skład liczący 59 wagonów wypełnionych zbożem, ziemniakami, drewnem, nawozami rolniczymi i saletrą nie zdołał wyhamować na zjeździe i całym impetem wpadł na pociąg relacji Główna – Poznań. Straty materialne zostały oszacowane na około 800 000 marek.

* * * * *

**Nr 6. Der Zusammenstoss zweier Eisenbahnzüge auf Station
Glowno bei Posen am 23. November 1901**

(Zderzenie dwóch pociągów na stacji Główna koło Poznania
23 listopada 1901 roku)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na lewym marginesie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 6” oraz informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen”.

¹⁷ „Kuryer Poznański”, nr 340 z 27 listopada 1901.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,3 × 14,8 cm, z umieszczoną pośrodku ilustracją o wymiarach 7,7 × 10,9 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Szerszy margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony z boku, po prawej stronie ilustracji. U dołu, pod ilustracją umieszczono podpis: *Der Zusammenstoß zweier Eisenbahnzüge auf Station Główno bei Posen am 23. November 1901.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1432 został wysłany z Poznania do adresata w Hamburgu 8 grudnia 1901 roku.

Kartka z drugą ilustracją przedstawiającą skutki katastrofy kolejowej na stacji Główna pod Poznaniem.

Zderzenie się pociągów na stacji Główno p. Poznaniem.

Dokładnie ta sama ilustracja znalazła się na niemal identycznej kartce pocztowej, różniącej się tekstami nadrukowanymi w odrębnym procesie – już nie rastrowej ilustracji, ale druku typograficznego. Przede wszystkim kartka ta nie ma odnotowanych żadnych informacji o wydawcy; ponadto brak informacji o tym, że została wydana w serii; wreszcie podpis pod ilustracją został nieco uproszczony – nie zawiera informacji o dacie katastrofy – i wydrukowany w języku polskim: *Zderzenie się pociągów na stacji Główno p. Poznaniem*¹⁸.

¹⁸ Egzemplarz ze zbiorów BU o sygnaturze Wid-I-0503 został wysłany ze Strzałkowa do Poznania 17 stycznia 1902 roku.

Zaskakujące jest to, że Themal postanowił wydać kartkę w języku polskim najpewniej po to, by rozszerzyć krąg odbiorców. O ile dotychczasowe kartki wydane w serii *Posener Ereignisse* miały charakter wybitnie lokalny, o tyle katastrofa kolejowa mogła być interesująca również poza tym kręgiem, dla wszystkich kolekcjonerów i miłośników techniki, kolei oraz... wypadków.

* * * * *

Nr 7. *Gruss aus Posen. Der Jahrmarkt*
(Pozdrowienie z Poznania. Jarmark)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 7”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,3 × 14,9 cm, z ilustracją o wymiarach 8,0 × 11,5 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). W lewym dolnym narożniku znalazło się miejsce na pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, a pod ilustracją umieszczony został podpis: *Der Jahrmarkt*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0888 został wysłany z Poznania do adresata w Parchim (Meklemburgia) 28 grudnia 1908 roku.

Ilustracja przedstawia standardowy widok Starego Rynku w Poznaniu. Blok zabudowy śródmiejscowej, z domkami budników i ratuszem w głębi, to jedno z najczęstszych ujęć na starych widokówkach poznańskich. Fotograficzny pierwowzór został jednak poddany daleko idącej przeróbce na etapie przygotowania kliszy drukarskiej. Wyretuszowane brutalnie niebo zostało zastąpione płaską plamą czerni z gwiazdkami wyrysowanymi niczym ręką dziecka. Dla odmiany dachy wszystkich domów, stragany na rynku, wszystkie detale architektury, wreszcie uliczny bruk pokryte zostały białymi plamami mającymi imitować grubą warstwę śniegu. Całość, nierealna i nierzeczywista, została w dodatku opatrzona podpisem: *Der Jahrmarkt* – jarmark, choć scena jest całkiem bezludna i martwa¹⁹. Nie sposób dociec, dlaczego ta kartka w ogóle znalazła się w serii *Posener Ereignisse*, skoro nie przedstawia żadnego wydarzenia. Ponadto, jako jedyna z całej serii została wysłana siedem lat po wydaniu (!), co potwierdza trochę mimochodem, że już wówczas nie dostrzegano w niej tego okolicznościowego, „momentalnego” charakteru, którym cechowały się inne kartki należące do omawianej serii.

* * * * *

Nr 8. *Abbruch des Berliner Thores. Die Durchlegung der neuen Strasse*

(Rozbiórka bramy Berlińskiej. Przeprowadzenie nowej ulicy)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 8”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,6 × 14,8 cm, z ilustracją o wymiarach 6,2 × 10,9 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i z prawej strony obok ilustracji. Pod ilustracją umieszczono podpis: *Abbruch des Berliner Thores Nr. 8. Die Durchlegung der neuen Strasse*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0663 został wysłany z Poznania do adresata w Hamburgu 25 maja 1902 roku.

Tam, gdzie jeszcze przed kilkoma miesiącami zamykała miasto brama Berlińska, powstał

¹⁹ Podobną scenę umieścił kilka lat wcześniej na jednej ze swych kartek Carl F.W. Nölte, ale uczynił to, wydając klasyczną kartkę „księżycową” (oznaczoną numerem wydawcy – 18). Opisał ją neutralnie jako *Gruss aus Posen. Alter Markt, Südseite*.

nowy plac w Poznaniu. Ulica św. Marcina jest przy bramie Berlińskiej 44 metry szeroka. Przy nowym uregulowaniu tej części ulicy po zniesieniu bramy Berlińskiej będzie przeznaczonych dla ruchu wozowego 20 mtr. szerokości, a pozostała część ulicy będzie urządzona na nowy plac w tej stronie miasta. Koszta obrachowano na 24 200 marek, z nich ma zapłacić związek prowincjonalny 3800 marek. Odnośny projekt przedłożył magistrat Radzie miejskiej. Co do upiększenia nowego placu nie powzięto jeszcze uchwały. Na kładzenie rur gazowych i wodociągowych w tej części ulicy św. Marcina obrachowano 13 830 m. kosztów. – Koszta przy znoszeniu bramy Berlińskiej powiększyły się wskutek urządzenia obok bramy chodnika dla przechodniów o 2000 m., które miasto ma zapłacić²⁰.

* * * * *

Nr 9. *Gruss aus Posen. Die neue Strasse nach der Niederlegung*
(Pozdrowienie z Poznania. Nowa ulica po zburzeniu
[bramy Berlińskiej])

Kartka sygnowana na stronie recto ma marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 9”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 8,8 × 13,9 cm, z ilustracją o wymiarach 7,7 × 11,3 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego

²⁰ „Kuryer Poznański”, nr 408 z 8 września 1901.

(autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został umieszczony z prawej strony, tam też, u góry znalazło się pozdrowienie: *Gruss aus Posen*. Pod ilustracją umieszczony został podpis: *Berliner Thor. Die neue Strasse nach der Niederlegung*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1116 został wysłany z Poznania do adresata w Emden 25 czerwca 1902 roku.

Obszerny plac, który powstał w miejscu dawnej bramy Berlińskiej, był pierwszą zapowiedzią wielkich zmian urbanistycznych w zachodniej części miasta. W ciągu kilku zaledwie lat powstanie w tym miejscu reprezentacyjna dzielnica, nad którą dominował będzie cesarski zamek Wilhelma II. W bezpośrednim pobliżu zbudowane zostaną: Akademia Królewska, nowy gmach Teatru Miejskiego, siedziba Komisji Kolonizacyjnej, zespół Dyrekcji Poczty i Ziemstwa Kredytowego, Bank Spółdzielczy Raiffeisena i Ewangelicki Dom Związkowy. Wszystko to będzie stanowiło tylko część planu przekształcenia terenów pofortecznych w okalający centrum Poznania pierścień terenów zielonych, z parkami, szerokimi alejami, dzielnicami willowymi... Koncepcja autorstwa Josepha Stübgena²¹ została ostatecznie zrealizowana tylko częściowo, a powstała Dzielnica Zamkowa świadczy o śmiałości i rozmachu przedsięwzięcia.

²¹ Zob. J. Skuratowicz, *Architektura Poznania 1890–1918*, Poznań 1991, s. 61 i n.; zob. też Z. Pałat, *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej misji cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX wieku*, Poznań 2011 (w druku).

* * * * *

Nr 10. Zum Andenken an das 50 jährige Jubiläum des Posener Provinzial-Sängerbundes 5 u. 6 Juli 1902. Der Umzug

(Na pamiątkę jubileuszu 50-lecia Poznańskiego Prowincjonalnego Związku Śpiewaków 5 i 6 czerwca 1902. Przemarsz)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po prawej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 10”.

Kartka orientowana pionowo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 14,2 × 9,1 cm, z ilustracją o wymiarach 9,7 × 8,1 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Pod ilustracją umieszczony został podpis: *Zum Andenken an das 50 jährige Jubiläum/ des Posener Provinzial-Sängerbundes/ 5 u. 6 Juli 1902./ Der Umzug.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0831 został wysłany z Poznania do Charlottenburga 30 lipca 1902 roku.

Widok z okna na piętrze kamienicy w południowej pierzei ul. Święty Marcin w kierunku wschodnim²² obejmuje fragment zabudowy północ-

²² Można zaryzykować stwierdzenie, że widok został utrwalony z okna (balkonu) budowanej w 1902 roku siedziby gazety „Posener Neueste Nachrichten” w kamienicy pod numerem 69.

nej pierzei Świętego Marcina z kamienicami nr 46–50, między ul. Wiktorii (dziś: Gwarna) i ul. Bismarcka (dziś: Kantaka). Szeroką w tym miejscu ulicą defiluje uroczysty pochód składający się z grup odświętnie ubranych mężczyzn, między którymi jadą powozy przystrojone girlandami kwiatów. Tłum widzów przyglądających się przemarszowi stoi nie na chodnikach, lecz niemal na środku ulicy. W oknach kamienic, na balkonach, w drzwiach sklepów i w bramach domów, wszędzie gromadzą się widzowie, ale tylko jedna fasada udekorowana jest girlandami zieleni i kwiatami na balkonie. Konne dorożki przemykają bokiem, za plecami zgromadzonych gapiów.

Polska prasa głośno utyskiwała:

Kto dziś lub jutro przybędzie do Poznania, będzie mógł sądzić, że Poznań jest miastem niemieckim, bo takim pokostem pociągnięto go na zewnątrz z powodu zjazdu niemieckich „sengerów”. Znacznym nakładem powystawiano bramy tryumfalne, powywieszano chorągwie a miasto daje na cel sengerów znaczne fundusze, na które i polscy obywatele podatki płacą. Donoszą nam z miasta, iż zjazd sengerów cieszy się też wielką opieką policyi. Mnóstwo tajnych policjantów, rozmaicie przebieranych, bywa wszędzie [...]. Jesteśmy atoli pewni, że choćby policyi wcale nie było, sengerzy mogliby być ze strony polskiej najspokojniejsi, nikt by im nie przeszkadzał w jublu, byle sami nikogo nie prowokowali. Ludność polska w Poznaniu politycznie jest aż nadto wyrobiona i uświadomiona, aby się miała dopuszczać bezcelowych prowokacji.

[...] Wiadomo, że w niedzielę zjadą do grodu naszego śpiewacy niemieccy z całego wschodu, urządzą ogromne pochody głównymi ulicami, zupełnie niepotrzebnie, bo wprost z ulicy Młyńskiej mogliby najkrótszą drogą podążyć do Ogrodu Zoologicznego, ale Niemcy dziś tak skromni być nie potrzebują, a policja im na wszystko pozwala. Zamiast więc iść wprost do Ogrodu Zoologicznego będą maszerowali śpiewacy niemieccy przez całe miasto i całymi ulicami, a nie tylko jedną stroną. Nie dosyć na tem, po bokach ulic stawiają słupy i podkopują w tem celu trawniki. Jesteśmy ciekawi, czy koszta naprawy trawników poniesie miasto, czy też śpiewacy niemieccy, którzy i tak otrzymali z funduszków miejskich znaczną zapomogę [...] ²³.

I nie mogła się powstrzymać od złośliwej „Schadenfreude”:

Wielką bramę tryumfalną ustawiono za bramą Berlińską z powodu zjazdu niemieckich śpiewaków. W sobotę około godziny 9-tej powstał wicher i zburzył całą bramę. Szczęście, że połamane drągi, które spadły na ziemię i zerwały druty

²³ „Kuryer Poznański”, nr 306 z 6 lipca 1902.

kolei elektrycznej, nikogo nie zraniły. Przywołano straż ogniową, która usunęła szczątki bramy tryumfalnej²⁴.

Sengerzy²⁵, jak ich dość pogardliwie nazywał reporter „Kuryera Poznańskiego”, byli w istocie członkami niemieckich towarzystw śpiewaczych, którzy przybyli w pierwszych dniach lipca 1902 roku do Poznania, aby tu uroczystie obchodzić 50-lecie istnienia swego związku²⁶. Dla polskich gazet był to pretekst do szyderstw, ale dla mieszkających w Poznaniu Niemców była to okazja do reklamy i promocji rodzinnego miasta, nazywanego nie bez racji „Kopciuszkim Niemiec”²⁷. Udział zapowiedziało 1700 gości, na bramie powitalnej zbudowanej przed bramą Berlińską, dekorowanej flagami, draperiami i girlandami z gałązek świerkowych, widniał napis: „Witamy Poznańskie Związki Śpiewacze”. Na kamienicach powiewały flagi, fasady domów udekorowane były girlandami i wieńcami zdobiono okna mieszkań i witryny sklepów.

Uroczystości rozpoczynały się w sobotni poranek od powitania gości na dworcu kolejowym, a po spotkaniu przy kuflu piwa w Ogrodzie Lamberta i próbie generalnej zainaugurowano oficjalną część jubileuszu koncertem instrumentalnym w wykonaniu orkiestry 6. Regimentu Grenadierów w Ogrodzie Zoologicznym.

Punktem kulminacyjnym tego dnia był wielki koncert w sali Teatru Apollo i poświęcenie nowego sztandaru Niemieckiego Związku Towarzystw Śpiewaczych.

Ukoronowaniem uroczystości był niedzielny przemarsz uczestników zjazdu ulicami Poznania. Pochód wyruszył z dziedzińca koszar artyleryjskich przy ul. Magazynowej (dziś: Solna) punktualnie o wpół do trzeciej po południu i zmierzał ul. Seeckta (Solna), przez plac Sapieżyński (Wielkopolski), ul. Wroniecką, Stary Rynek i dalej ulicami: Wrocławską, Podgórną, Wilhelmowską (Marcinkowskiego), Rycerską (Ratajczaka) i Świętym Marcinem, w kierunku Ogrodu Zoologicznego na Jeźyczach, gdzie uroczysta feta kończyła cały „jubel” – jak pisał reporter „Kuryera Poznańskiego”²⁸.

---

²⁴ „Kuryer Poznański”, nr 307 z 8 lipca 1902.

²⁵ *Sänger* – śpiewak (niem.).

²⁶ Twórcą i założycielem związku był poznański dyrygent i nauczyciel Albert Vogt.

²⁷ *Aschenbrödel Deutschlands* – sformułowanie użyte przez dziennikarza „Posener Neueste Nachrichten” (nr 930 z 5 czerwca 1902).

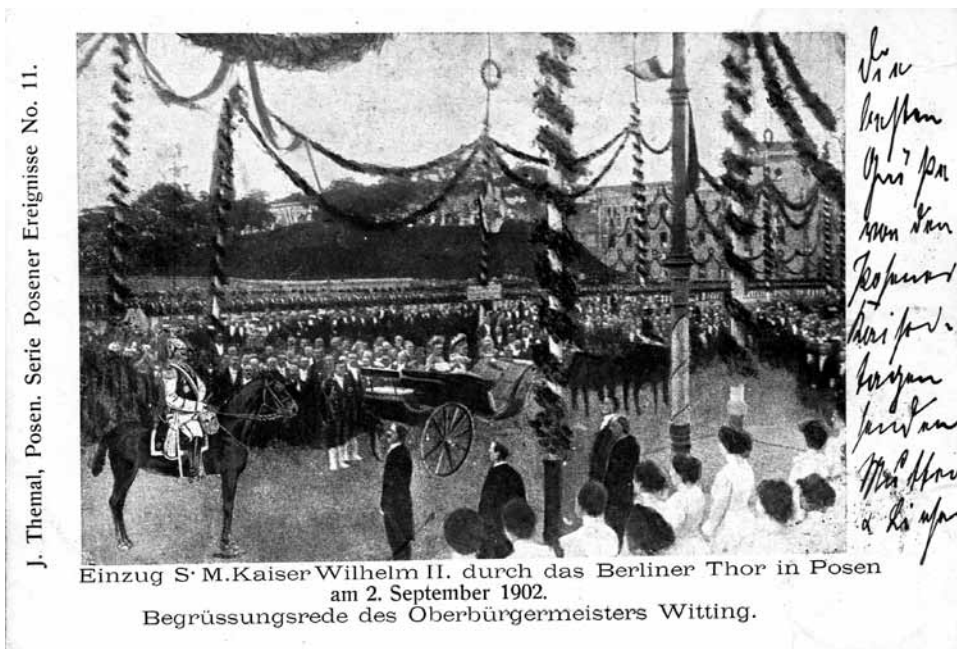
²⁸ „Kuryer Poznański”, nr 306 z 6 lipca 1902.

* * * * *

**Nr 11. Einzug S.M.Kaiser Wilhems II durch das Berliner Thor
in Posen am 2. September 1902. Begrüßungsrede
des Oberbürgermeisters Witting**

(Wjazd Jego Cesarskiej Mości Wilhelma II
przez bramę Berlińską do Poznania 2 września 1902 roku.

Mowa powitalna nadburmistrza Wittinga)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Thernal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 11”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,7 × 13,8 cm, z umieszczoną niesymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,6 × 10,9 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Wąski margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po prawej stronie kartki, a u dołu, centralnie pod ilustracją, umieszczony został podpis: *Einzug S.M.Kaiser Wilhelm II. durch das Berliner Thor in Posen/ am 2. September 1902./ Begrüßungsrede des Oberbürgermeisters Witting.*

Exemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0338 został wysłany z Poznania do Berlina 7 września 1902 roku, a więc zaledwie

po pięciu dniach od wydarzenia, które zostało przedstawione na kartce pocztowej.

Druga wersja kartki wydanej w serii *Posener Ereignisse* pod numerem 11: kartka orientowana poziomo na kartonie trójwarstwowym o wymiarach 8,9 × 13,8 cm, z ilustracją umieszczoną w górnej połowie (3,4 × 13,8 cm), została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku. Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony w dolnej części kartki, tam też umieszczono skrócony podpis: *Einzug S.M.Kaiser Wilhelm II. durch das Berliner Chor in Posen/ am 2. September 1902.*

Exemplarz kartki ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0407 został wysłany z Poznania do adresata w Paryżu 5 kwietnia 1903 roku.

O wizycie Wilhelma II w Poznaniu²⁹ prasa informowała już latem 1901 roku, a więc z ponadrocznym wyprzedzeniem:

Przyszłoroczne manewry wojskowe w obecności cesarza mają odbywać, jak pisze „Pos.Ztg.”, V i VI korpus armii. Cesarz zamierza przy tej sposobności uczestniczyć przy odsłonięciu w Poznaniu pomnika cesarza Fryderyka i przy akcie otwarcia muzeum prowincjonalnego³⁰.

Kilkudniowy pobyt w Poznaniu cesarskiej pary obfitował w ważne wydarzenia i był ukoronowaniem wieloletnich starań władz miasta

²⁹ Zob. Ch. Myschor, *Dni Cesarskie w Poznaniu. Różne aspekty uroczystych wizyt Wilhelma II w mieście w latach 1902–1919*, Poznań 2010.

³⁰ „Kuryer Poznański”, nr 330 z 24 lipca 1901.

o zgodę na zniesienie XIX-wiecznych fortyfikacji na lewym brzegu Warty. Wprawdzie Wilhelm II miał swoją decyzję uroczystie ogłosić właśnie w czasie wrześniowej wizyty, ale przecież do prac nad burzeniem umocnień przystąpiono już latem 1901 roku³¹.

Cesarz Wilhelm II wraz z małżonką, cesarzową Augustą Wiktoria, przybył do Poznania we wtorek, 2 września, o godzinie 6 po południu. Przyjechali pociągiem; cesarzowa wsiadła do otwartej karety, a cesarz wjechał do miasta na koniu. Na dawnej granicy miasta, tam, gdzie jeszcze przed rokiem stała Brama Berlińska, zgromadził się tłum oczekujących i witających cesarską parę. Nadburmistrz miasta Richard Witting wygłosił mowę powitalną, a cesarz odpowiedział mu następującymi słowami:

Mój kochany panie nadburmistrzu! W imieniu cesarzowej i w moim imieniu dziękuję Panu za serdeczne przyjęcie, za miłe przywitanie, jakiego doznaliśmy i za piękne ozdobienie miasta. Cieszę się, że dziś inny, przyjemniejszy obraz mi się przedstawia, niż wówczas, gdy przybyłem, aby biedę łagodzić.

Czem to miasto jest i czym się stało, to zawdzięcza pracy królów pruskich, i także ja, jako ich następca nie zaniedbam starania o dobrobyt miasta i niesienia mu pomocy. W podnoszeniu się miasta przeszkodą były wały forteczne, które je ścieśniały, dlatego zgodziłem się na ich zniesienie. Aby dać miastu sposobność do dalszego rozszerzania się i do dalszego rozwoju, podpisałem dziś rozkaz gabinetowy, znoszący dla Poznania raz na zawsze ograniczenia rejonowe.

Spodziewam się po szerokim poglądzie nadburmistrza, po światłej radzie radnych i po patriotyzmie ludności, że wszyscy wedle sił pracować będą nad dalszym rozwojem miasta.

Nie wątpię, że wkrótce podniosą się tu nowe domy i także dla uboższej ludności powstaną lepsze mieszkania niż te, jakie są obecnie na Chwaliszewie. Spodziewam się, że te mieszkania tam wkrótce będą usunięte.

Proszę, abyś pan w imieniu cesarzowej i w moim imieniu wyraził ludności najserdeczniejszą i najszczerzą podziękę za jej usposobienie i za powitanie³².

Kartka pocztowa nr 11 z serii *Posener Ereignisse* przedstawia dokładnie moment powitania. Cesarz siedzący na koniu, w białym mundurze, słucha mowy powitalnej. Za nim widoczny jest powóz z cesarzową, a wokół tłumy zaproszonych gości. Miejsce powitania udekorowano girlandami zieleni rozpiętymi na słupach, wieńcami i flagami, w tle zaś mającą jeszcze niezniwelowane pozostałości obwałowań wokół miasta. O ile jednak

---

³¹ Por. wydarzenia uwiecznione na pierwszych kartach pocztowych z serii *Posener Ereignisse*.

³² Cyt. za: „Kuryer Poznański”, nr 405 z 4 września 1902.

pierwsza wersja kartki, wydana w autotypii, przedstawia rzeczywisty obraz wydarzenia³³, o tyle druga wersja, światłodrukowa, jest klasycznym fotomontażem dalekim od rzeczywistości³⁴.

Sposób, w jaki Themal wykorzystał fotografię przedstawiającą fragment ul. Vor dem Berliner Thor, najlepiej ilustruje zestawienie dwóch kartek: pierwsza prezentuje fragment ulicy, gdzie wcześniej znajdowała się brama Berlińska, druga zawiera to samo ujęcie, ale jako tło fotomontażu.

³³ Potwierdzeniem tego faktu może być choćby porównanie z serią oryginalnych fotografii z powitania, wykonaną przez nadwornego fotografika cesarskiego M. Zieslarsa. Por. J. Skutecki, *Wizyta cesarza Wilhelma II w Poznaniu w 1902 roku. Przyczynek do ikonografii historii miasta Poznania*, „Biblioteka” 1999, nr 3, s. 31 i n.

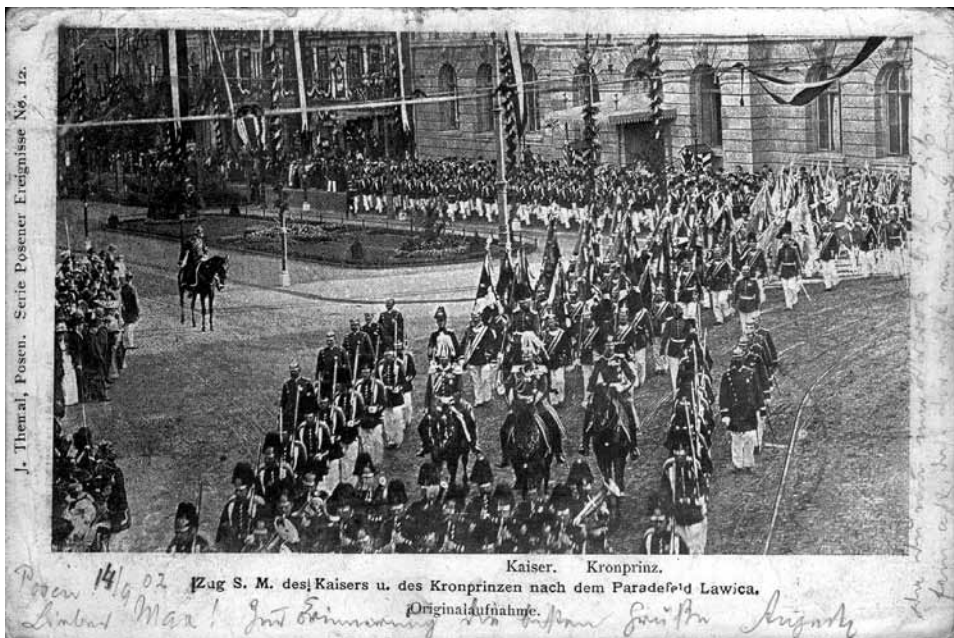
³⁴ Por. J. Skutecki, *Zawstydzanie Picassa, czyli fałsz i manipulacja na widokówkach dawnego Poznania*, „Images” 2005, t. 3, nr 5–6.

* * * * *

**Nr 12. Zug S.M. des Kaisers u. Kronprinzen nach dem Paradefeld
Lawica. Kaiser. Kronprinz. Originalaufnahme**

(Pochód Jego Cesarskiej Mości i następcy tronu na pole parady
w Ławicy. Cesarz. Następca tronu. Oryginalna fotografia)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 12”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,3 × 14,6 cm, z umieszczoną symetrycznie ilustracją o wymiarach 7,7 × 13,1 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Wydawca nie pozostawił szczególnie wyodrębnionego marginesu na korespondencję, a jedynie wąskie marginesy wokół ilustracji. U dołu kartki, pod ilustracją, umieszczony został podpis: *Zug S.M. des Kaisers u. Kronprinzen nach dem Paradefeld Lawica./ Originalaufnahme* oraz informacja o głównych postaciach: *Kaiser. Kronprinz.*

Exemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0830 został wysłany z Poznania do Arheilgen (Hesja) 12 września 1902 roku, a więc po dziewięciu dniami od wydarzenia, które zostało przedstawione na kartce pocztowej.

W czasie pobytu cesarskiej pary w Poznaniu we wrześniu 1902 roku jej oficjalną rezydencją było Generalkommando – neorenesansowy pałac, zbudowany po 1895 roku jako siedziba dowództwa okręgu Korpusu V Armii. Stamtąd właśnie wczesnym rankiem 3 września wyruszył cesarz Wilhelm wraz z Kronprinzem (następcą tronu) oraz całą świtą w kierunku Ławicy, gdzie miały się odbyć zapowiadane od dawna manewry V i VI Korpusu. Ilustracja z samych manewrów również znalazła się na kartkach pocztowych³⁵, ale Themal pokazał tylko przemarsz wojska przez centrum miasta. Oddziały grenadierów właśnie wkraczają na plac Wilhelmowski, w tle widać gmach Muzeum im. Cesarza Fryderyka, ale udekorowany jest – paradoksalnie – sąsiedni budynek... W centrum trzech jeźdźców, jednak tylko dwóch znamy z imienia i nazwiska – cesarza i jego syna, trzeci pozostaje nieznanym.

Przemarsz wojska musiał spowodować utrudnienia w ruchu ulicznym. „Kuryer Poznański” informował i ostrzegał:

W środę, 3 b.m., będą zamknięte, z wyjątkiem chodników, ulice prowadzące od gmachu generalnej komendy do tak zwanej kaponiery, dalej ulice Zwierzyńska, Jadwigi i Bukowska od godziny 7 i pół do 8 i pół z rana i od 11 do 3. Bukowska ulica od ulicy Polnej będzie w tym dniu zupełnie zamknięta dla ruchu publicznego od godziny 9 z rana do 3 po południu. Środek i tory wozowe ulicy Wilhelmowskiej, środek ulicy Nowej i chodnik na północnej stronie tej ulicy będą zamknięte 3 b.m. od godziny 6 do jedenastej wieczorem. Część ulicy Wilhelmowskiej, między ulicą Fryderykowską a ulicą Seeckta będzie tegoż dnia zupełnie zamknięta dla ruchu publicznego od godziny 7 do 11 wieczorem. Tylko mieszkańcom kamienic przy tej ulicy i ich gościom będzie wolno wejść do domu aż do godziny 9 wieczorem.

Plac Wilhelmowski, z wyjątkiem torów wozowych i chodników, zamknięty będzie tegoż dnia od godziny 8 i pół do 9 i pół wieczorem. Część ulicy Fryderykowskiej od gmachu sądu nadziemiańskiego do gmachu Ostbanku i ulica Seeckta będą zamknięte od godziny 7 do 11 wieczorem. [...] Urzędnicy policyjni mają z największą uprzejmością występować wobec publiczności³⁶.

Manewry cesarskie na Ławicy pod Poznaniem były spektaklem na ogromną skalę. Na placu ustawiono trybuny dla publiczności, na których przewidziano 1200 miejsc pierwszorzędowych (z czego aż 800 zarezerwowało dowództwo), 900 miejsc drugiego rzędu i tyleż miejsc trzeciego rzędu. Przewidziano obecność – prócz cesarza i jego rodziny – następców

³⁵ Zob. J. Skutecki, *Warte Poznania*, Poznań 2007, s. 134.

³⁶ „Kuryer Poznański”, nr 401 z 2 września 1902.

tronu austriackiego, rosyjskiego i saskiego oraz około 60 oficerów zagranicznych, m.in. amerykańskich, francuskich, angielskich, włoskich, szwedzkich, holenderskich, hiszpańskich, tureckich i japońskich. Aby wszyscy goście i widzowie mogli dotrzeć na miejsce, gdzie miały się odbywać manewry, nadzwyczajne pociągi kursowały z Poznania do domu strażnika kolejowego na linii do Krzyża, skąd było już tylko 15 minut drogi do placu wojskowego w Ławicy.

„Kuryer Poznański” donosił:

Krótko przed godziną pierwszą w południe wracał cesarz wraz ze swą żoną z wojskowej parady z Ławicy. Poprzedziła go w dworskiej karecie cesarzowa. Za cesarzem, który konno na czele oddziału wojska wracał, jechali w powozach goście zagraniczni.

Wieczorem iluminowali Niemcy i Żydzi³⁷.

* * * * *

**Nr 13. *Zur Erinnerung an die Enthüllungsfeier
des Kaiser-Friedrich-Denkmal in Posen am 4. Sept. 1902***

(Na pamiątkę uroczystości odsłonięcia pomnika
cesarza Fryderyka w Poznaniu 4 września 1902)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 13”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,3 × 13,8 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,6 × 11,0 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Wąski margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po prawej stronie. U dołu kartki, pod ilustracją, umieszczono podpis: *Zur Erinnerung an die Enthüllungsfeier/ des Kaiser-Friedrich-Denkmal in Posen am 4. Sept. 1902.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0339 został wysłany z Poznania do adresata w Lindau i Bodensee (Hesja) 14 września 1902 roku, a więc po 11 dniach od wydarzenia, które zostało przedstawione na kartce pocztowej.

³⁷ „Kuryer Poznański”, nr 407 z 9 września 1902.

W czwartek, 4 września 1902 roku³⁸, na placu Wilhelmowskim odbyła się o godzinie 11 przed południem uroczystość odsłonięcia pomnika cesarza Fryderyka III, ojca Wilhelma I, jego poprzednika na tronie Prus i Rzeszy. Była to kulminacja poznańskich Dni Cesarskich 1902 roku³⁹. Dla rodziny cesarskiej wzniesiono przed gmachem nowo wybudowanego muzeum obszerny namiot z udrapowanego czerwonego aksamitu, ozdobiony flagami malowanymi na jedwabiu. Sam namiot, wykonany przez firmę braci Königsberger, kosztował 3500 marek. Autorem zwycięskiego projektu w rozpisany wcześniej konkursie był berliński rzeźbiarz Johannes Boese⁴⁰, który w niezwykle sposób został uhonorowany przez cesarza – u stóp swego pomnika otrzymał akt nominacji profesorskiej. Na placu, jak co dzień podczas cesarskiej wizyty, zebrał się tłum oficjalnych gości i przygodnych widzów. Uroczyste przemówienie wygłosił nadburmistrz Witting. Cesarz osobiście dokonał aktu odsłonięcia pomnika,

³⁸ Błędną datę, 3 września 1902 roku, podał w swym artykule Witold Molik (*Poznańskie pomniki w XIX i na początku XX wieku*, „Kronika Miasta Poznania” 2001, nr 2, s. 35).

³⁹ O ikonografii poznańskich Dni Cesarskich zob. J. Skutecki, *Wizyta cesarza Wilhelma II...*, s. 21–32.

⁴⁰ Zob. A. Kronthal, *Beiträge zur Geschichte der Posener Denkmäler*, w: *Residenstadt Posen und ihre Verwaltung im Jahre 1911*, red. B. Franke, Posen 1911, s. 495.

a następnie udał się w towarzystwie rodziny i towarzyszącej im świty do siedziby stanów generalnych na uroczysty obiad.

* * * * *

Nr 14. *Besuch der Kaiserin im Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen am 5. September 1902*

(Wizyta cesarzowej w żłobku domów robotniczych w Poznaniu
5 września 1902)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 14”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,2 × 14,0 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 6,7 × 10,8 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie. U dołu kartki, pod ilustracją, umieszczono podpis: *Besuch der Kaiserin im Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen/ am 5. September 1902.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1499 nie ma korespondencji, ale został osteplowany datownikiem pocztowym w Poznaniu 28 września 1902 roku.

W czasie pobytu w Poznaniu w 1902 roku cesarzowa Augusta Wiktoria towarzyszyła mężowi podczas oficjalnych uroczystości, większość czasu spędzała jednak na realizowaniu odrębnego programu, przede wszystkim związanego z działalnością charytatywną. 5 września, w dzień wyjazdu, przed południem, cesarzowa udała się na Chwaliszewo, by zwiedzić osiedle robotnicze przy Czartorii, budowane tam w latach 1899–1902 przez Posener Gemeinnützige Baugenossenschaft⁴¹. Była to jedna z inicjatyw budowlanych, które miały poprawić warunki mieszkaniowe na obrzeżach Starego Miasta, a zwłaszcza na terenach regularnie nawiedzanych przez powódzie⁴². Jednocześnie cesarzowa kontynuowała misję swej poprzedniczki i teściowej zarazem, cesarzowej Wiktorii, żony Fryderyka III, która w zastępstwie śmiertelnie chorego męża przybyła do Poznania, do poszkodowanych w wyniku tragicznej powodzi na wiosnę 1888 roku.

Na obszernym dziedzińcu zespołu trzypiętrowych kamienic cesarzowa Augusta Wiktoria witana jest z honorami przez nieliczną delegację oficjeli. Na balkonach, w oknach, w drzwiach, wszędzie widać witających cesarzową mieszkańców osiedla, a stojąca z boku grupa ubranych na biało dziewcząt oczekuje z przygotowanym specjalnie na tę okazję programem artystycznym.

* * * * *

Nr 15. *Besuch der Kaiserin im Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen am 5. September 1902*

(Wizyta cesarzowej w żłobku domów robotniczych w Poznaniu
5 września 1902)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” oraz notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 15”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,5 × 14,8 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 6,7 × 11,0 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie. U dołu kartki, pod ilustracją, umieszczono podpis: *Besuch der Kaiserin im Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen/ am 5. September 1902.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1456 nie ma korespondencji ani śladów obiegu pocztowego.

⁴¹ Poznańska Spółdzielnia Budowlana Użyteczności Publicznej.

⁴² Zob. *Posener Ereignisse*, nr 22.

Ilustracja przedstawia to samo wydarzenie co widokówka poprzednia (nr 14), ale utrwalona została scena już w momencie występu tanecznego grupy dziewcząt.

Warto dodać, że wizytę cesarzowej na Chwaliszewie przedstawiają jeszcze przynajmniej dwie kartki pocztowe, nieopatrzone żadnymi

informacjami o wydawcy ani serii, które sygnowane zostały podpisem: *Erinnerungen an die Posener Kaisertage*⁴³.

Pierwsza z nich, orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 8,9 × 14,0 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,3 × 10,8 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po prawej stronie kartki. U dołu, pod ilustracją, umieszczono podpis: *Erinnerungen an die Posener Kaisertage/ Besuch der Kaiserin in den Arbeiterwohnhäusern*⁴⁴.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1434 nie ma korespondencji ani śladów obiegu pocztowego.

Ilustracja przedstawia tę samą scenę co kartka z serii *Posener Ereignisse* nr 14, ale z nieco innego ujęcia; jakby dwóch fotografów stało obok siebie i równocześnie wykonywało serie zdjęć wykorzystywanych do produkcji widokówek.

Pocztówka ta zasługuje na szczególną uwagę z kilku powodów. Po pierwsze, wykazuje niezwykle podobieństwo do kart wydawanych w serii *Posener Ereignisse*, ale niewątpliwie do tej serii nie należy. Została wykonana w takiej samej technice (autotypia), na takim samym podłożu (karton kredowany), na podstawie fotografii wykonanej w tym samym miejscu i czasie. Przedstawia to samo wydarzenie i w niemal identycznym ujęciu. Podobna też jest kompozycja kartki: umieszczenie ilustracji, jej wielkość, pozostawienie marginesu na korespondencję obok ilustracji. Po drugie, wyróżnienie części podpisu: *Erinnerungen an die Posener Kaisertage* przez użycie pogrubionej czcionki wskazuje na znaczeniowe akcentowanie tej frazy przez wydawcę. Po trzecie, kartka ta – mimo iż nie zawiera żadnej informacji na temat wydawcy, nakładcy, miejsca i roku wydania – ujawnia przy uważnym oglądzie autora fotografii wykorzystanej do jej produkcji. W prawym dolnym narożniku niezbyt rzucająca się w oczy, ale przecież wyraźnie czytelna jest sucha pieczęć zakładu: „[Joseph] Engelmann/ Hofphotograph/ Posen 1902”⁴⁵.

Druga z kart podpisanych jako *Erinnerungen...* znajduje się w zbiorach niemieckiego Nordostdeutsches Archiv am Institut Nordostdeutsches

---

⁴³ Wspomnienia z poznańskich Dni Cesarskich.

⁴⁴ Pamiątki z poznańskich Dni Cesarskich/ Wizyta cesarzowej w domach robotniczych.

⁴⁵ O zakładzie fotograficznym Josepha Engelmana wspominała Magdalena Warkoczewska (*Poznań na starej fotografii*, Poznań 1967); zob. też „Kronika Miasta Poznania” 2011, nr 3 (numer monograficzny poświęcony historii fotografii poznańskiej).

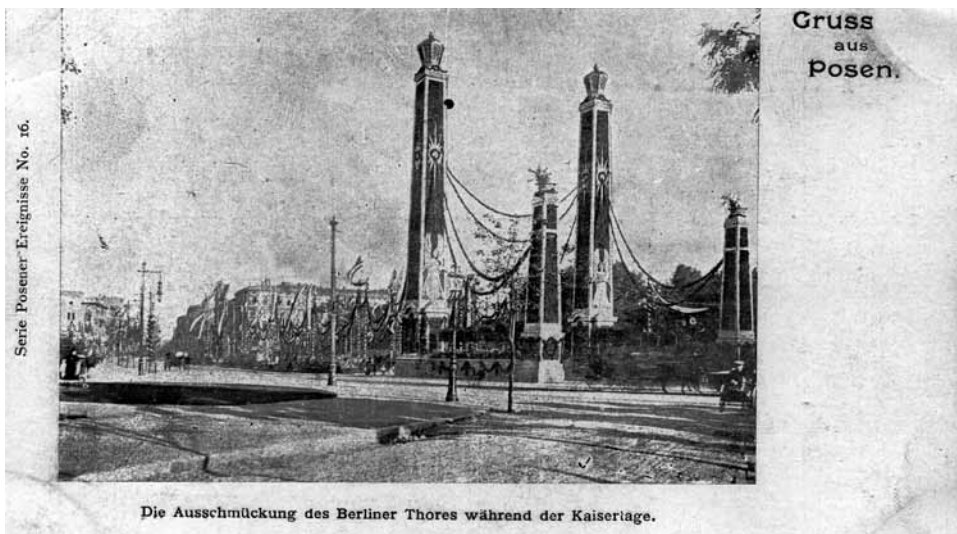
Kulturwerk w Lüneburgu⁴⁶. Ona również przedstawia scenę tylko o mgnienie oka różną od poprzedniej, za to niemal identyczną ze sceną z serii *Posener Ereignisse* nr 15, tyle że – znów – z nieco innego, nieznacznie przesuniętego w bok ujęcia. Tym razem podpis brzmi: *Erinnerungen an die Posener Kaisertage/ Aufführung des Reigens bei dem Besuche der Kaiserin in den Arbeiterwohnhäusern*⁴⁷. Ślad sygnatury Josepha Engelmana jest ewidentny, choć – na reprodukcji w katalogu wystawy – ledwie dostrzegalny.

* * * * *

Nr 16. *Gruss aus Posen. Die Ausschmückung des Berliner Thores während der Kaisertage*

(Pozdrowienie z Poznania. Dekoracja bramy Berlińskiej podczas Dni Cesarskich)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 16”. Informacja o wydawcy nie została umieszczona.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,6 × 14,6 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją

⁴⁶ Zob. *Postkarten erzählen Geschichte. Die Stadt Posen 1896–1918 / Pocztywki opowiadają historię. Miasto Poznań 1896–1918*, red. S. Kemlein, Lüneburg 1997, s. 167.

⁴⁷ Pamiątki z poznańskich Dni Cesarskich/ Wykonanie [tanecznego] korowodu podczas wizyty cesarzowej w domach robotniczych.

o wymiarach 7,5 × 10,6 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie kartki. Po prawej stronie u góry umieszczono pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, natomiast pod ilustracją podpis: *Die Ausschmückung des Berliner Thores während der Kaisertage*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1455 nie ma korespondencji ani śladów obiegu pocztowego.

Teren, na którym jeszcze przed rokiem znajdowała się brama Berlińska, był w czasie Dni Cesarskich miejscem szczególnym. Przede wszystkim było to miejsce symboliczne, w którym rozpoczął się proces burzenia fortyfikacji otaczających miasto ciasnym pierścieniem. Tutaj odbywało się uroczyste powitanie cesarskiej pary przez oficjalne delegacje i przez władze miasta, tu wygłaszał mowę nadburmistrz Poznania, tu też cesarz ogłaszał zniesienie ograniczeń rejonowych. Tędy przejeżdżał Wilhelm II na czele wojska, zmierzając w kierunku Ławicy, i tędy powracał do swej rezydencji.

Z powodu uroczystości cesarskich – donosił reporter „Kuryera Poznańskiego” – w Poznaniu panuje wciąż jeszcze niezwykle ruch w mieście naszym. Na ulicach snują się tłumy przybyłych z prowincji Niemców (urzędników wszelkiego rodzaju i kolonistów). Jednakże ruch uliczny nie skoncentrował się w ulicach tych, przez które cesarz niemiecki z świtą swą przejeżdża, lecz podzielił się raczej na całe miasto. Wszystkie szynkownie i restauracje jak i ogrody podmiejskie wypełnione są obcymi. Wskutek nieznamości stosunków lokalnych przybyli Niemcy nie pomijają nawet lokali polskich, które w części także są udekorowane. Lecz różnią się ogromną skromnością od podpadająco przybranych mieszkań i sklepów żydowskich i niemieckich.

[...] Począwszy od ulicy Bukowskiej na Jeżycach ustawiły się w szpaler najrozmaitsze ferajny z prowincji i z miasta, jako i dzieci szkół; nawet z prowincji gimnazyści i uczennice szkół żeńskich. Szpaler ciągnął się przez ul. Zwierzyńską, bramę Berlińską, św. Marcin, ul. Berlińską aż do mieszkania generała komenderującego, gdzie cesarz niemiecki mieszkanie sobie obrał. Chodniki po bokach ulic były wolne dla przygodnych przechodniów, i gdyby nie wielka liczba nagromadzonych przez władze szkolne dzieci, to frekwencja stosownie do okoliczności nie byłaby wielką⁴⁸.

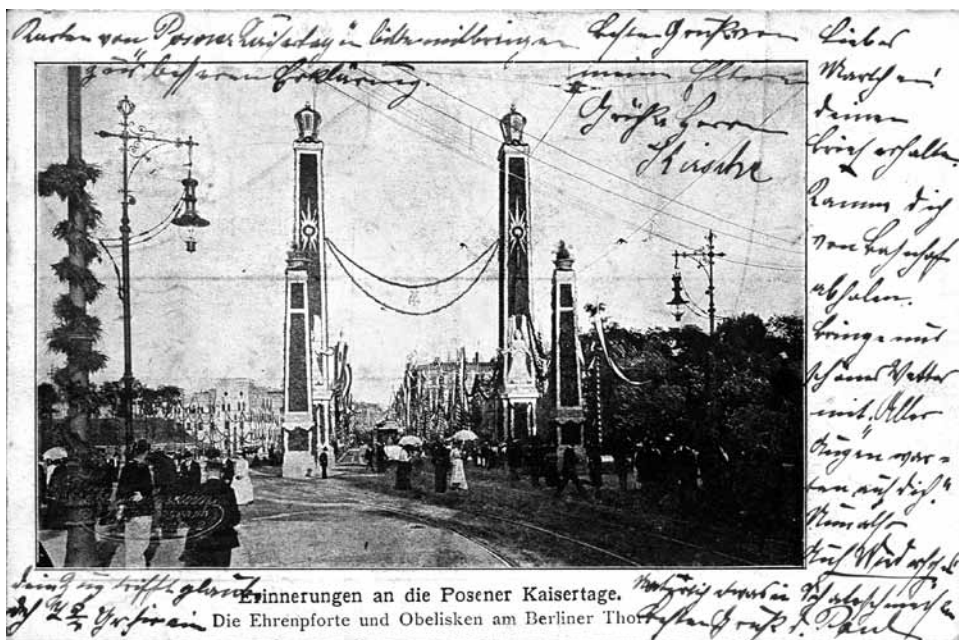
Monumentalną Bramę Honorową tworzyły dwie pary obelisków: wyższe, 28-metrowe, zwieńczone cesarskimi koronami, i niższe, dekorowane

---

⁴⁸ „Kuryer Poznański”, nr 407 z 5 września 1902.

zielenią. Całość, wzniesiona na wspólnej podstawie, z rzędami drzewek laurowych i połączona girlandami zieleni, nocą lśniła blaskiem elektrycznej iluminacji. Konstrukcję zbudowała w ciągu 14 dni firma Roskam u. Lindner kosztem 7000 marek. Gipsowe rzeźby dwóch aniołów pokoju umieszczone na obeliskach powstały w pracowni sztukatorskiej Maxa Biaginiego.

Nieco dalej, za bramą, w kierunku centrum miasta, została wzniesiona wielka drewniana trybuna dla kobiet, o długości ponad 60 metrów i szerokości 14 metrów. Jej projektantem i wykonawcą była firma radcy budowlanego Eugena Seidela. Na niej zasiadły w dniu przybycia cesarskiej pary delegacje powitalne.

Niemal identyczne ujęcie wjazdu do Poznania od strony zachodniej prezentuje kartka pocztowa *Erinnerungen an die Posener Kaisertage. Die Ehrenpforte und Obelisk am Berliner Thor*⁴⁹. Kartka nie jest sygnowana, nie ma żadnych informacji o wydawcy, miejscu ani roku wydania.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,2 × 14,0 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,4 × 11,3 cm, została wykonana w technice monochromatycznego

⁴⁹ Wspomnienia z poznańskich Dni Cesarskich./ Brama honorowa i obeliski przy bramie Berlińskiej.

druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po prawej stronie kartki. Podpis: *Erinnerungen...* umieszczono u dołu kartki, pod ilustracją.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0664, z korespondencją w języku niemieckim, został wysłany z Poznania do adresata w Steglitz pod Berlinem 29 września 1902 roku.

Kartka podpisana *Erinnerungen...* także przedstawia widok niemal identyczny jak odpowiadająca jej kartka z serii *Posener Ereignisse...*, z tym że fotografia⁵⁰ wykonana została z nieco innego miejsca, lekko przesuniętego w kierunku osi ul. Święty Marcin. W tym przypadku jednak istotniejsza jest różnica w czasie wykonania obu zdjęć. Jedno zostało zrobione późnym popołudniem, gdy teren dawnej bramy Berlińskiej jest zupełnie bezludny i opustoszały; drugie natomiast, wykonane o wcześniejszej porze dnia, ukazuje ul. Święty Marcin pełną przechodniów i spacerowiczów⁵¹.

* * * * *

Nr 17. *Gruss aus Posen. Der Besuch der Kaiserin bei den barmherzigen Schwestern*

(Pozdrowienie z Poznania. Wizyta cesarzowej [w klasztorze]
u sióstr miłosierdzia)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 17”. Informacja o wydawcy nie została umieszczona.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,4 × 14,8 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,6 × 11,1 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie kartki. Po prawej stronie u góry umieszczono pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, natomiast pod ilustracją podpis: *Der Besuch der Kaiserin bei den barmherzigen Schwestern*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1454 został wysłany z Poznania do adresata w Berlinie 13 września 1902 roku.

Inny egzemplarz kartki z dokładnie taką samą ilustracją ukazał się bez jakiegokolwiek informacji dotyczącej serii wydawniczej czy wydawcy. Kartka o wymiarach 9,1 × 14,1 cm, z ilustracją umieszczoną w górnej połowie (7,8 × 11,2 cm), została wykonana w technice autotypii. Wąski margines

⁵⁰ Również ta kartka ma wyraźny odcisk firmy Engelmann.

⁵¹ Porę dnia pozwala określić kierunek padających cieni; nie przesądza to jednak w żadnym razie o bezwzględnej kolejności wykonania zdjęć.

na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie kartki. Podpis u dołu brzmi: *Erinnerung an die Posener Kaisertage/ Besuch der Kaiserin im Krankenhause der Barmherzigen Schwestern*⁵².

⁵² Pamiątka z poznańskich Dni Cesarskich/ Wizyta cesarzowej w szpitalu ss. Sza-rytek.

Egzemplarz kartki ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0553 nie ma korespondencji i nie został użyty w obiegu pocztowym.

W czwartek, 4 września 1902 roku, w godzinach popołudniowych, już po zakończeniu uroczystości odsłonięcia pomnika cesarza Fryderyka III na placu Wilhelmskim i po obiedzie w siedzibie sejmu prowincjonalnego przy ul. Wilhelmskiej, cesarzowa Augusta Wiktoria kontynuowała swój program, odwiedzając kolejny szpital, tym razem szpital Sióstr Szarytek. Na placu Bernardyńskim zgromadzony tłum widzów wiwatuje na cześć cesarzowej. Przed udekorowany girlandami zieleni dom zakonny, przy kościele Przemienienia Pańskiego, zajęchały powozy. Cesarzowa, ewangeliczka znana ze swej pobożności, łączyła działalność charytatywną z postawą głęboko religijną. Dzień później złożyła wizytę arcybiskupowi Florianowi Stablewskiemu, który nie uczestniczył w uroczystościach Dni Cesarskich ze względu na stan zdrowia.

Kartka pocztowa nr 17 jest pierwszą w całej serii tak wyraźnie naruszającą chronologię zdarzeń. Wizyta cesarzowej u sióstr szarytek miała miejsce 4 września, podczas gdy jej wizyta na Chwaliszewie – zilustrowana na kartkach nr 14 i 15 – następnego dnia, w piątek, 5 września.

* * * * *

Nr 18. *Gruss aus Posen. Fahrt der Kaiserin nach dem Pardefelde Lawica*

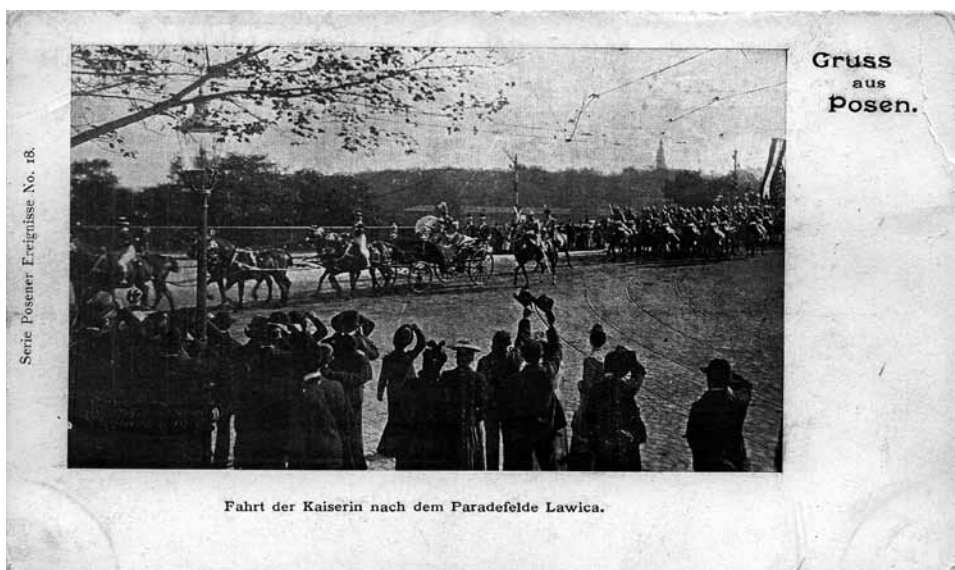
(Pozdrowienie z Poznania. Przejazd cesarzowej na pole parady na Ławicy)

Kartka sygnowana na stronie recto na marginesie po lewej stronie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 18”. Informacja o wydawcy nie została umieszczona.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,7 × 14,9 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,2 × 11,1 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu i po prawej stronie kartki. Po prawej stronie u góry umieszczono pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, natomiast pod ilustracją podpis: *Fahrt der Kaiserin nach dem Pardefelde Lawica*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1306 nie ma korespondencji ani śladów obiegu pocztowego.

Drugi egzemplarz tej kartki, oznaczony sygnaturą Wid-I-1436, nie ma informacji o tym, że ukazuje się w jakiegokolwiek serii ani też o wydawcy. Kartka o wymiarach 8,9 × 14,1 cm, z ilustracją jak wyżej, opatrzona jest jedynie podpisem: *Erinnerungen an die Posener Kaisertage. Rückkehr des*

*Kaiserpaares von der Parade in Lawica*⁵³. Również ten egzemplarz nie został użyty do korespondencji.

O ile błąd w chronologii zdarzeń, który przydarzył się wydawcy serii *Posener Ereignisse* w ilustrowaniu wizyt cesarzowej Augusty Wiktorii 4 i 5 września, jest możliwy i łatwy do zrozumienia jako oczywista pomyłka, o tyle wydanie kartki opatrzonej numerem 18 z dwoma różnymi podpisami wydaje się zabiegiem zupełnie niepojętym. Tym bardziej że drugi podpis, mówiący o „powrocie cesarskiej pary”, zawiera aż dwa istotne błędy. Po pierwsze, znając topografię miasta, łatwo się zorientować, że rzecz dzieje się w pobliżu bramy Berlińskiej, nieco na zachód od miejsca, gdzie 2 września witano przybywającą do Poznania parę cesarską. Tory tramwajowe widoczne na pierwszym planie i mająca na horyzoncie wieża neogotyckiego kościoła św. Pawła wskazują, że otwarty powóz z dwiema kobietami i towarzyszący im orszak wyjeżdżają z miasta w kierunku zachodnim, w kierunku Ławicy, a nie odwrotnie. Po drugie, cesarz nie jechał powozem, lecz konno w otoczeniu wojska, co zresztą ilustruje jedna z kart wydanych w serii *Posener Ereignisse* (nr 12). Na marginesie warto zauważyć, że oddziały wojska dowodzone przez Wilhelma II wyruszyły z koszar przed godziną ósmą rano, a orszak cesarzowej Augusty Wiktorii dopiero o wpół do dziesiątej. I znów długie cienie widoczne na ilustracji potwierdzają czas, w którym wykonane zostało zdjęcie – nie mógł to być powrót z Ławicy, który nastąpił około południa.

⁵³ Pamiątka z poznańskich Dni Cesarskich. Powrót cesarskiej pary z parady na Ławicy.

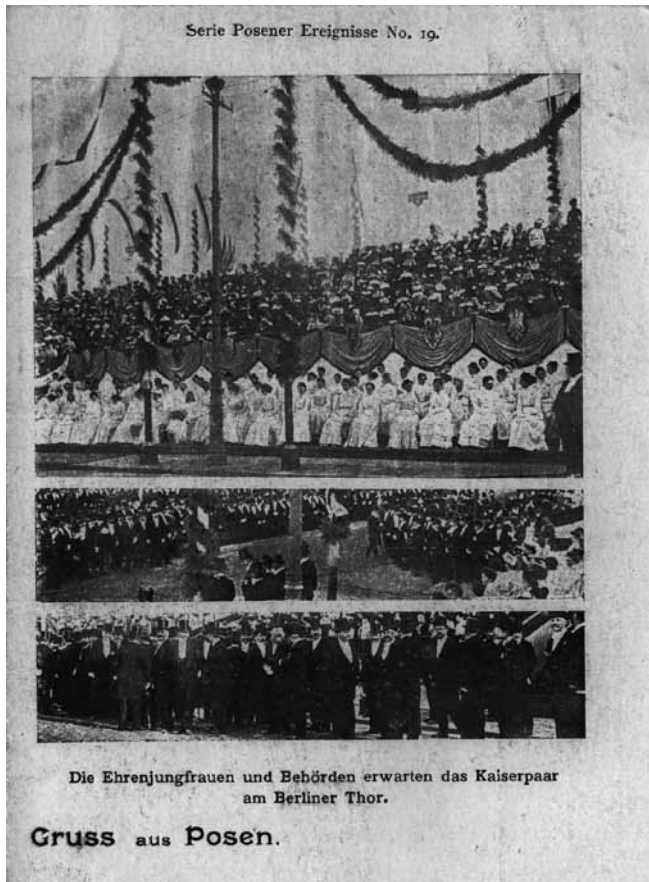
Obie kartki pocztowe – wydana w serii *Posener Ereignisse* oraz ta z serii *Erinnerungen...* – powstały według tego samego fotograficznego oryginału wykonanego przez Engelmana, obie też mają widoczny odcisk pieczęci fotografa. Istotne jest jednak to, że po raz pierwszy sygnatura Engelmana pojawia się na kartce z serii *Posener Ereignisse*.

* * * * *

**Nr 19. Die Ehejungfrauen und Behörden erwarten das Kaiserpaar
am Berliner Thor**

(Młode damy i przedstawiciele władzy oczekują [przybycia] cesarskiej pary przy bramie Berlińskiej)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na górnym marginesie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 19”. Informacja o wydawcy nie została umieszczona.

Kartka orientowana pionowo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 14,6 × 9,6 cm, z trzema ilustracjami o szerokości 8,0 cm umieszczonymi jedna nad drugą, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu kartki. Po lewej stronie u dołu umieszczono pozdrowienie: *Gruss aus Posen*, natomiast pod ilustracją podpis: *Die Ehejungfrauen und Behörden erwarten das Kaiserpaar/ am Berliner Thor*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1453 nie ma korespondencji ani śladów obiegu pocztowego.

Trzy ilustracje prezentują moment oczekiwania na przybycie cesarskiej pary 2 września 1902 roku. W miejscu zburzonej bramy Berlińskiej, na rozległym placu powstałym po zniesieniu części pruskich fortyfikacji otaczających miasto wzniesiono drewniane trybuny⁵⁴. Zasiadające na nich tłumnie kobiety miały przywilej oczekiwania i witania cesarza Wilhelma II oraz cesarzowej Augusty Wiktorii na siedząco, wygodnie; stanowiły imponujące pod każdym względem tło całej uroczystości.

Kartka nr 19 to kolejny przykład rezygnacji z chronologii w relacji z poznańskich Dni Cesarskich. W ciągu zdarzeń powinna przecież znaleźć się przed momentem powitania cesarskiej pary 2 września 1902 roku (kartka nr 11), tymczasem – prawdopodobnie – nie ukazała się wcześniej niż 5 września (kartki nr 14 i 15).

* * * * *

Nr 20. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

* * * * *

Nr 21. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

* * * * *

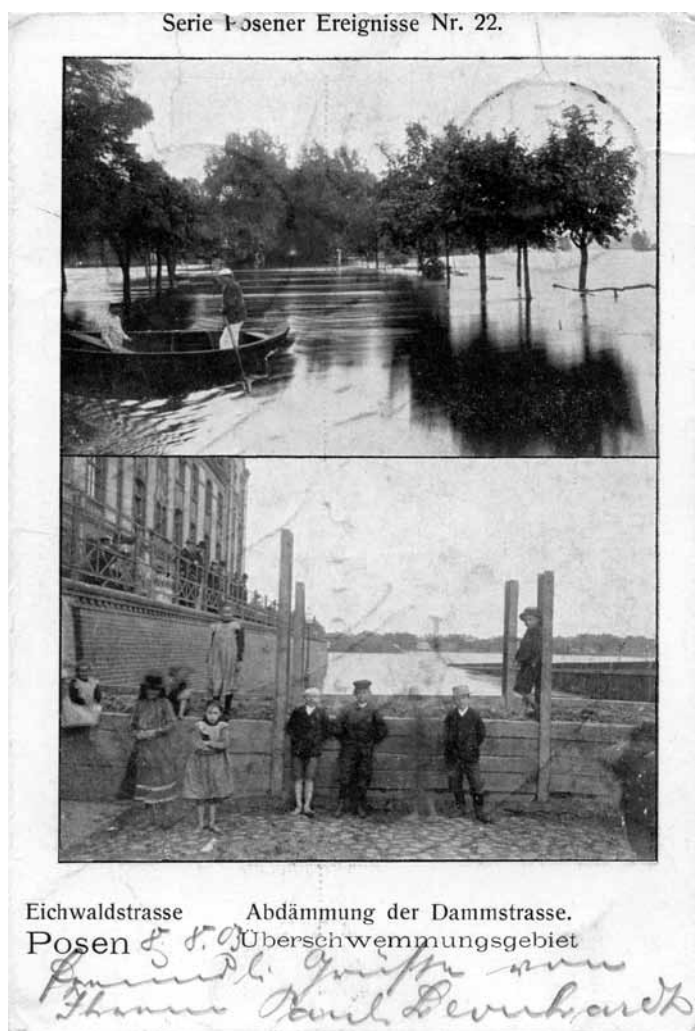
Nr 22. *Posen. Überschwemmungsgebiet. Eichwaldstrasse.
Abdämmung der Dammstrasse*

(Poznań. Rejon powodzi. Ulica Dębińska. Umocnienia ulicy Dammstrasse)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na górnym marginesie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 22”. Informacja

---

⁵⁴ Zob. „Centralblatt der Bauverwaltung”, nr 74 z 17 września 1902, s. 455: *Der Posner Festschmuck*.

o wydawcy: „J.Themal, Posen” została umieszczona na stronie verso, przy lewej krawędzi kartki.

Kartka orientowana pionowo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 13,9 × 9,3 cm, z dwiema ilustracjami o szerokości 8,0 cm umieszczonymi jedna nad drugą, ujętymi w typograficzną ramkę, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Wąski margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu kartki. Po lewej stronie u dołu umieszczono pod ilustracją podpis: *Posen. Überschwemmungsgebiet/ Eichwaldstrasse. Abdämmung der Dammstrasse.*

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0186 został wysłany z Poznania do adresata w Lipsku 8 sierpnia 1903 roku.

Lato 1903 roku było deszczowe. Prasa wciąż donosiła o tragicznych wydarzeniach w różnych częściach kraju. „Powódź w Królestwie Polskim [...]. Powódź na Śląsku”⁵⁵ – alarmował „Kuryer Poznański”. W połowie lipca 1903 roku ulewne deszcze i burze nawiedziły Poznań⁵⁶. Woda w Warcie zaczęła przybierać, niepokojące wieści dochodziły z Pogorzeli i Śremu. 15 lipca stan wody w Warcie w Poznaniu wynosił 178 cm, a sześć dni później, 21 lipca, już 492 cm!

W Puszczykowie Warta wystąpiła z brzegów i zalała szerokie pola – relacjonował reporter „Kuryera Poznańskiego”. – Fale poniosły liczne snopy zboża, które były ustawione w modelach. Szkody są wielkie. Droga Dębińska jest zalana wodą, pieszo nie można nią przechodzić. Powódź sięga aż do restauracji p. Hoffmanna.

Z łązienek wojskowych oraz miejskich za bramą musiano uprzętać wszystko i podeprzeć łązienki powrozami z drutów. W celu zapobieżenia powodzi na ulicy Siennej i Tylnej Chwaliszewie magistrat kazał rozpocząć budowę stawideł. Zamurowano kanały, prowadzące z wyspy tumskiej na Zagórze. Na łąkach arcybiskupich nie zdążono sprzątać siana, które teraz poniosły wezbrane fale. Wielką stratę mają właściciele posiadłości nad Cybiną i na Zawadach, ponieważ ich ogrody są zalane wodą. Ci sami właściciele byli już wiosną tego roku dotknięci powodzią i mieli znaczne starty. Przy ulicy Weneckiej, woda wtargnęła do niektórych sklepów. Także Śródka jest cała zalana. Szkody w ogrodach i na polach są bardzo wielkie, trudno je teraz ocenić. Na Wildzie gospodarze zwozili spiesznie zboże z pól niżej położonych⁵⁷.

Droga Dębińska jest tak zalana wodą, że nawet ruch wozowy nie może tam się odbywać, tylko utrzymywany jest ruch na łodziach. Gospodarstwa przy drodze Dębnińskiej (!) są tak dotknięte powodzią, że woda wtargnęła do stodół, do innych budynków gospodarczych, a nawet do domów. Dla bydła zawczasu urządzono miejsca podwyższone, aby nie stało w wodzie. Pola zalewają wezbrane fale; zboże, ziemniaki i inne płody ziemi zniszczone. Łąki tumskie oraz łąki, należące do Główny, wyglądają jakoby wielkie jezioro. Na dolnej Wildzie spieszono się ze zwożeniem siana i zboża oraz z wybieraniem ziemniaków. I tu już powódź wyrządziła dotkliwą szkodę: po raz drugi w tym roku odnośni właściciele mają stratę, spowodowaną powodzią, bo w maju b.r. woda zniszczyła

⁵⁵ „Kuryer Poznański”, nr 162 z 19 lipca 1903.

⁵⁶ „Kuryer Poznański”, nr 158 z 15 lipca 1903.

⁵⁷ „Kuryer Poznański”, nr 163 z 21 lipca 1903.

ziemniaki i inne okopowizny, które potem powtórnie zasadzono. Jeden z gospodarzy wildeckich stracił podobno około 700 centnarów żyta. Wczoraj po południu w skutek ulewnego deszczu była zalana część ulicy Piaskowej.

Groziło niebezpieczeństwo, że woda wtargnie do mieszkań. Straż ogniowa usunęła to niebezpieczeństwo, potem usunęła wodę ze sklepów przy ulicy We-neckiej 11 i 12. Woda zalewa też ogrody za zakładem Sióstr Miłosierdzia przy placu Bernardyńskim. Przy Wielkich Garbarach nr 29 musieli się wyprowadzić mieszkańcy sklepu⁵⁸, ponieważ tam pokazała się woda.

Woda ciągle wzrasta⁵⁹.

Czwartek, 23 lipca 1903 roku:

Na Wielkich Garbarach wtargnęła woda do ogrodów i niektórych sklepów; szkody już są znaczne. Straż pożarna jest zajęta niesieniem pomocy, pompowaniem wody ze sklepów i zapobieganiem szerzeniu się powodzi. Na Chwaliszewie i przy ulicach pobocznych jest woda prawie we wszystkich sklepach. Przy ulicy Cybińskiej woda wyrządza nie małą szkodę wielu domom. Po ostatnich ulewnych deszczach można się spodziewać większej powodzi; woda bowiem wzrasta w górnej Warcie⁶⁰.

Dopiero pod koniec tygodnia pojawiła się iskierka nadziei:

Warta coraz bardziej opada. Woda zwolna ustępuje z dzielnic miasta nawiedzonych powodzią, i dopiero teraz się pokazuje, jak ogromne powstały szkody. Na wielu polach zboże, ziemniaki, buraki zupełnie zniszczone: Gdzie woda ustępuje, tam się przedstawia obraz wielkiego spustoszenia⁶¹.

Kartka pocztowa Themala pokazuje dwa fragmenty zalanych wodą terenów nadwarciańskich. Droga Dębińska to tradycyjny szlak spacerowy mieszkańców Poznania szukających wypoczynku z dala od miejskiego gwaru i tłoku. Wzdłuż drogi prowadzącej do Dębiny powstawały liczne restauracje i knajpki wabiące wycieczkowiczów i oferujące im chwilę wytchnienia w cienistych ogródkach restauracyjnych lub obszernych salach, gdzie z czasem zaczęły odbywać się koncerty, przedstawienia

---

⁵⁸ Sklep – to określenie na piwnicę. Dzisiejszy sklep nazywany był składem. Por. *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa–Poznań 1997, s. 370.

⁵⁹ „Kuryer Poznański”, nr 164 z 22 lipca 1903.

⁶⁰ „Kuryer Poznański”, nr 165 z 23 lipca 1903.

⁶¹ „Kuryer Poznański”, nr 168 z 26 lipca 1903.

i spektakle⁶². Teren położony na przedpolu bramy Dębińskiej to obszary zalewowe Warty, nawiedzane kolejnymi powodziami⁶³. Normalna komunikacja na zalanych terenach została zastąpiona tratwami i łodziami wiosłowymi.

Druga ilustracja (dolna) prezentuje ul. Czartoria (niem. Dammstrasse) przegrodzoną tamą zbudowaną z dwóch drewnianych szalunków, między którymi ubita gliniasta ziemia nie przepuszczała wody, stanowiąc tymczasową ochronę domów i dobytku. Na wysokim, umocnionym ceglany mur brzegu po lewej stronie fragment zespołu domów robotniczych przy Czartorii, które przed rokiem (w 1902 roku) wizytowała cesarzowa Augusta Wiktorja w czasie Dni Cesarskich⁶⁴. Fotografowi wykonującemu zdjęcie pozują dzieci – dziewczynki i chłopcy; dorośli, jakby bardziej świadomi potęgi żywiołu, trzymają się z dala – bezpieczni wysoko, za balustradą.

* * * * *

Nr 23. *I.M. die Kaiserin Auguste Victoria in Posen. 11. August 1903. Ankunft auf dem Bahnhof*

(Jej Wysokość Cesarzowa Augusta Wiktorja w Poznaniu.

11 sierpnia 1903 roku. Przyjazd na dworzec)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na prawym marginesie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse Nr. 23”. Brak informacji o wydawcy.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,2 × 14,1 cm, z umieszczoną pośrodku ilustracją o wymiarach 7,4 × 11,1 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Marginesy przeznaczone na korespondencję zostały pozostawione po obu stronach ilustracji. Pod nią umieszczono podpis: *I.M. die Kaiserin Auguste Victoria in Posen. 11. August 1903/ Ankunft auf dem Bahnhof*.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1296 został wysłany z Poznania do adresata w Peterswaldau⁶⁵ 8 listopada 1903 roku.

⁶² O Drodze Dębińskiej obszernie i ciekawie pisała Magdalena Mrugalska-Banaszak (*Uroki Drogi Dębińskiej – zapomniany trakt spacerowy dawnego Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 1993, nr 3–4, s. 7–37.

⁶³ Zob. A. Kaniecki, *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*, Poznań 2004, s. 440 i n. W klasyfikacji powodzi poznańskich Warschauera powódź 1903 roku oznaczona została jako „typ II”, w czasie którego „zalewane były niższe usytuowane przedmieścia”. Ibidem, s. 440.

⁶⁴ Por. *Posener Ereignisse*, nr 14.

⁶⁵ Dziś: Pieszyce, powiat Dzierżoniów w województwie dolnośląskim.

„Kuryer Poznański” relacjonował wizytę cesarzowej Augusty Wiktorii ze znacznie większą sympatią i obszerniej niż całe Dni Cesarskie roku 1902:

Cesarzowa przybyła dziś o godzinie 11½ przed południem pociągiem dworskim na centralny dworzec poznański w towarzystwie kilku dam. Przed przyjazdem cesarzowej peron na dworcu kolejowym, pięknie ozdobiony, był zamknięty dla publiczności. Na peronie powitały cesarzową małżonki najwyższych urzędników wojskowych i cywilnych ucałowaniem ręki; następnie komenderujący generał von Stülpnagel, komendant miasta p. Hoyer von Rotenheim, naczelny prezes p. Waldow, pierwszy burmistrz poznański p. dr Wilms, prezes policji p. Hellmann, którym cesarzowa podała rękę do pocałowania. Cesarzowa chwilę rozmawiała z dygnitarzami. Następnie marszałek dworu oddał jej kilka telegramów, które poprzednio odebrał od czekającego na peronie listowego. Cesarzowa udała się do czekającego na placu przed dworcem powozu dworskiego. Już wczoraj bowiem przysłano do Poznania kilka powozów dworskich. Na chodnikach ulic zgromadzeni ludzie w niewielkiej liczbie i dzieci z elementarnych szkół poznańskich witali przejeżdżającą cesarzową okrzykami. Wiele domów przy ulicach, które cesarzowa przejeżdżała jest przyozdobionych chorągwiami⁶⁶.

⁶⁶ „Kuryer Poznański”, nr 182 z 12 sierpnia 1903.

Ilustracja na kartce pocztowej ukazuje cesarzową w momencie, gdy zbliża się do powozu podstawionego przed budynkiem dworca. Scena jest kameralna, nie ma w niej żadnego oficjalnego blichtru, są raczej elegancja i etykieta, widać pojedynczy powóz zaprzężony w dwa konie, nie ma żadnej świty czy orszaku, skromne dekoracje i zieleń w tle izolują scenę z miejskiego otoczenia. Nie ma wiwatujących tłumów ani też mrowia oficjeli. Czas i okoliczności nie były sprzyjające. W mieście panowały niepokój i pełna zatroskania powaga. Warta znów okazała się groźna dla nżej położonych dzielnic miasta, a cesarzowa przybyła, by okazać współczucie poszkodowanym i zapewnić o nieustającej trosce.

* * * * *

Nr 24. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

Kartka pocztowa wydana przez Juliusa Rosenthala może być wersją, modyfikacją lub odmianą nieznanej kartki z serii *Posener Ereignisse* oznaczonej numerem 24(?).

Jeżeliby przyjąć, że: 1) mamy do czynienia w istocie z dwiema seriami kart pocztowych, tj. *Posener Ereignisse* oraz *Erinnerung an...*⁶⁷, 2) w obu seriach wydawca (wydawcy) korzystał z tych samych fotografii jako oryginalnego materiału wyjściowego do produkcji kart pocztowych, 3) podpis pod ilustracją był w obu seriach identyczny⁶⁸ – to ze znacznym prawdopodobieństwem kartka pocztowa wydana przez Rosenthala, której egzemplarz w zbiorach BU oznaczony jest sygnaturą Wid-I-1439, jest wersją, modyfikacją lub odmianą nieznanej kartki z serii *Posener Ereignisse* nr 24.

Kartka pocztowa sygnowana na stronie verso przy lewym marginesie informacją o wydawcy: „Julius Rosenthal, Posen”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,2 × 13,6 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,4 × 10,9 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po prawej stronie. Pod ilustracją umieszczono podpis: *Erinnerung an den Besuch der Kaiserin in Posen 11. August 1903./ Besichtigung der durch das Hochwasser beschädigten Eichwaldstrasse*⁶⁹. Biblioteczny egzemplarz kartki został wysłany z Poznania do adresata w Rogoźnie 16 października 1903 roku.

⁶⁷ Co najlepiej uwidaczniają kartki nr 14 i 15 z serii *Posener Ereignisse*.

⁶⁸ Z wyjątkiem komicznej sytuacji kartki nr 18 podpisanej raz jako „Wyjazd cesarzowej”, to znów jako „Powrót cesarskiej pary”.

⁶⁹ Wspomnienie wizyty cesarzowej [Augusty Wiktorii] w Poznaniu 11 sierpnia 1903./ Zwiedzanie Drogi Dębińskiej uszkodzonej w czasie powodzi.

Erinnerung an den Besuch der Kaiserin in Posen 11. August 1903.
Besichtigung der durch das Hochwasser beschädigten Eichwaldstrasse.

Cesarzowa Augusta Wiktoria, żona Wilhelma II, powtórzyła dokładnie gest swojej teściowej, żony cesarza Fryderyka III, która przybyła do Poznania wiosną 1888 roku, by zobaczyć straty wyrządzone przez wysoką wodę i wesprzeć wszystkich poszkodowanych w wyniku powodzi. Upamiętnieniem tamtej wizyty była Fontanna Perseusza (Perseusbrunnen), pomnik wzniesiony na placu Królewskim według projektu Johanna Pfuha w 1891 roku⁷⁰. Żona cesarza Fryderyka przybyła do Poznania w zastępstwie swego męża, który wówczas śmiertelnie już chory nie był w stanie wyruszyć w podróż. Cesarzowa Augusta Wiktoria przyjechała, kontynuując swoją misję humanitarną i charytatywną zarazem, którą podjęła w czasie Dni Cesarskich 1902 roku.

Pobyty cesarzowej w Poznaniu dokładnie relacjonowała prasa codzienna:

Z dworca kolejowego udała się cesarzowa ulicą św. Marcina, Wiktoryi, Berlińską, przez plac Wilhelmski, ulicę Wilhelmską, Podgórną, Półwiejską na Wildę, potem wróciła ulicą Następcy Tronu, Wałową, Dębińską, obok łąk Bernardyńskich, ulicą Posadowskiego, Garbarską, pojechała na Chwaliszewo a następnie do gmachu generalnej komendantury wojskowej⁷¹.

⁷⁰ Por. A. Kronthal, op.cit., s. 492.

⁷¹ „Kuryer Poznański”, nr 182 z 12 sierpnia 1903.

Kartka pocztowa przedstawia moment, w którym powóz wiozący cesarżową przejeżdża przez bramę Dębińską i po pokonaniu mostu ponad fosą skręca w Drogę Dębińską⁷². Na pierwszym planie wiwatujący na cześć cesarzowej tłum, w głębi gęstwina drzew porastających tereny fortyfikacyjne, nad którymi majaczy sylwetka gotyckiego kościoła Bożego Ciała.

* * * * *

Nr 25. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

Kartka pocztowa wydana przez Rosenthala, może być wersją, modyfikacją lub odmianą nieznanej kartki z serii *Posener Ereignisse* nr 25(?)⁷³.

Kartka pocztowa sygnowana na stronie verso na lewym marginesie informacją o wydawcy: „Julius Rosenthal, Posen”.

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,2 × 13,5 cm, z umieszczoną asymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,3 × 10,5 cm, została wykonana w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Margines przeznaczony na korespondencję

⁷² Topografię terenu doskonale oddaje starsza o 30 lat fotografia Jungmanna, zob. J. Biesiadka et al., *Twierdza Poznań. O fortyfikacjach miasta Poznania w XIX i XX w.*, Poznań 2006, s. 109.

⁷³ Zob. poprzedni opis (*Posener Ereignisse*, nr 24).

został pozostawiony po prawej stronie. Pod ilustracją umieszczono podpis: *Erinnerung an den Besuch der Kaiserin in Posen 11. August 1903./ Abfahrt vom Regierungsgebäude nach der Sitzung des Vaterl. Frauen-Vereins*⁷⁴.

Egzemplarz kartki ze zbiorów BU opatrzony sygnaturą Wid-I-0536 został wysłany z Poznania do adresata w Güstrow (Meklemburgia) 31 sierpnia 1903 roku.

Cesarzowa Augusta Wiktoria jednodniowy pobyt w Poznaniu rozpoczęła od zapoznania się z sytuacją na dotkniętych powodzią obszarach na Dolnej Wildzie i przy Drodze Dębińskiej, a potem udała się na Chwaliszewo. Cesarzowa powróciła tu po roku⁷⁵, ponownie oglądała domy robotników i zwiedziła dwa mieszkania. O godzinie 3 po południu w pojezuickim gmachu rejencji cesarzowa wzięła udział w posiedzeniu komitetu ratunkowego dla powodzi. Prezes naczelny p. Waldow referował sytuację powodziową i informował o środkach ratunkowych. Starostom powiatów, które w wyniku powodzi poniosły straty, oraz filantropijnemu stowarzyszeniu „Vaterländischer Frauenverein” przekazano w sumie 36 000 marek celem rozdzielenia między powodzi. Cesarzowa przekazała komitetowi ratunkowemu 5000 marek. O godzinie 5 po południu, godzinę później niż pierwotnie planowano, cesarzowa udała się na dworzec kolejowy, aby odjechać do Charlottenburga⁷⁶. Ten właśnie moment został uwieczniony na widokówce Rosenthala, a prawdopodobnie również w serii *Posener Ereignisse* pod numerem 25.

* * * * *

Nr 2[6?]. *Enthüllungsfest des Bismarckdenkmals zu Posen.*

Major von Tiedemann-Seeheim hält die Weihrede

(Uroczystość odsłonięcia pomnika Bismarcka w Poznaniu.)

Major von Tiedemann-Seeheim wygłasza mowę)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto na marginesie po prawej stronie informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen” i numerem serii: „Nr. 2”; natomiast na stronie verso na marginesie po lewej stronie znalazła się notka wydawnicza: „Serie Posener Ereignisse”, a w dolnym narożniku sygnatura: „Tx”⁷⁷.

⁷⁴ Wspomnienie wizyty cesarzowej [Augusty Wiktorii] w Poznaniu 11 sierpnia 1903./ Odjazd sprzed gmachu Rejencji po posiedzeniu Żeńskiego Stowarzyszenia Patriotycznego.

⁷⁵ Wizytę na Chwaliszewie w domach robotniczych spółdzielni Augusta Wiktoria złożyła w czasie Dni Cesarskich w 1902 roku (*Posener Ereignisse*, nr 14 i 15).

⁷⁶ Por. „Kurier Poznański”, nr 183 z 13 sierpnia 1903.

⁷⁷ Magdalena Warkoczewska uznała, że jest to sygnatura wydawnictwa Themala, ale właściwie nie wsparła tego przypuszczenia żadnymi dowodami czy choćby

Kartka orientowana poziomo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 9,1 × 14,0 cm, z umieszczoną niesymetrycznie ilustracją o wymiarach 7,8 × 11,8 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Niewielki margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony po lewej stronie ilustracji. U dołu kartki centralnie umieszczony został podpis: *Enthüllungsfeier des Bismarckdenkmals zu Posen/ Major von Tiedemann-Seeheim hält die Weihrede*. Wszystkie napisy na stronie recto zostały wykonane czerwonym drukiem typograficznym, na stronie verso – czarnym.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1409, z korespondencją w języku niemieckim, został wysłany z Poznania do Wiednia 17 (data nieczytelna – zerwany znaczek pocztowy).

Poznański pomnik kanclerza Ottona von Bismarcka został zaprojektowany przez Gustava Eberleina. Formalnie projekt nawiązywał do koncepcji berlińskiego pomnika Bismarcka z 1901 roku (autorstwa Reinholda Begasa): kanclerz został przedstawiony w mundurze, wojskowym płaszczu i pikielhaubie, z ręką wspartą na pałaszu, a drugą opartą na mapie Prowincji Poznańskiej, jakby wskazującą na nienaruszalność jej granic. Odlana w brązie figura Bismarcka została ustawiona jesienią 1903 roku na wysokim marmurowym cokole na terenach pofortecznych, w miejscu

przesłankami: „Z czasem być może posługiwał się także znakiem Tx...”. Por. M. War-koczewska, *Pocztówki...*, s. 11.

zniesionych obwałowań, przy dawnej bramie Berlińskiej. Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się 11 listopada tegoż roku, cały jej przebieg i charakter, goście honorowi i oficjalni mówcy, a przede wszystkim postać samego „żelaznego kanclerza” – wszystko miało antypolski charakter i było wrogie Polakom zamieszkującym ówczesny Poznań i ziemie znajdujące się pod pruskim zaborem. Do Poznania przybył między innymi syn kanclerza, książę Herbert, z żoną Margaretą i synowa Sybilla von Arnim, wdowa po drugim synu, Wilhelmie. Pomnik powstał w wyniku starań i składek części niemieckich obywateli miasta, wspieranych finansowo przez inne ośrodki (m.in. Berlin, Drezno, Hamburg), i po odsłonięciu został przekazany Poznaniowi.

Pocztówka Themala przedstawia moment, w którym przemówienie u stóp pomnika wygłasza Heinrich Tiedemann, jeden z założycieli Deutscher Ostmarkenverein⁷⁸. Zgromadzony wokół tłum gości uczestniczących w uroczystościach wiwatuje uniesionymi w górę cylindrami, w głębi liczne poczty sztandarowe niemieckich towarzystw i organizacji okalają plac otoczony wysokimi drzewami na stokach fortecznych.

A.F.P.

Die Enthüllung des Bismarckdenkmals
in Posen am 11. Oktoder 1903.

Dokładnie ten sam moment (przemówienie majora Heinricha Tiedemanna) i w takim samym ujęciu prezentuje kartka pocztowa wydana przez firmę kryjącą się za kryptonimem A.F.P. To dość zaskakujące,

⁷⁸ Niemiecki Związek Marchii Wschodniej – Hakata.

ponieważ pod tym skróttem może się kryć zasłużona firma wydawnicza Antoniego Fiedlera z Poznania⁷⁹! Byłby to niezwykle rzadki przykład, wręcz wyjątkowy, wydania kartki pocztowej o tak antypolskim charakterze przez polską firmę wydawniczą.

Egzemplarz w zbiorach BU o sygnaturze Wid-I-0130 został wysłany z Poznania do adresata w Paryżu 13 października 1903 roku, a więc zaledwie dwa dni po wydarzeniu, które uwiecznia.

Jeśli dokładnej analizie zostaną poddane zdjęcia użyte do wydrukowania obu tych kart pocztowych, to okaże się, że dwaj fotografowie stali tuż obok siebie, ramię w ramię, albo też jeden fotograf wykonał oba ujęcia, ale nieco się przesunął w bok, tak że można by nieomal złożyć je razem jako parę stereoskopów⁸⁰. Umieszczony podpis: *Die Enthüllung des Bismarckdenkmals/ in Posen am 11 Oktober 1903*⁸¹ uzmysławia, że kartka ta nie mogła ukazać się jako druga w serii *Posener Ereignisse*, musiałaby bowiem być wydana latem 1901 roku, czyli – paradoksalnie – dwa lata przed wydarzeniem, które przedstawia.

* * * * *

Nr [27] [bez podpisu]

Kartka pocztowa sygnowana na stronie verso na marginesie po lewej stronie notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse” oraz sygnaturą w dolnym narożniku: „Tx”.

Kartka orientowana pionowo na kartonie jednostronnie kredowanym o wymiarach 14,0 × 9,1 cm, z umieszczonymi jedna nad drugą dwiema ilustracjami o wymiarach 5,7 × 8,4 cm, wykonana została w technice monochromatycznego druku rastrowego (autotypii). Niewielki margines przeznaczony na korespondencję został pozostawiony u dołu kartki. Strona recto pozbawiona jest wszelkich napisów, nie przeszła przez proces nadruku typograficznego.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-1498 pozbawiony jest wszelkiej korespondencji i nie został użyty w obiegu pocztowym.

⁷⁹ J. Morgulec, *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników*, cz. 1, Warszawa 2000, s. 12, poz. 52: „A.F.P. [A.F.Poznań] zob. Fiedler A., Poznań”. Ibidem, cz. 3, s. 27, poz. 75: „Fiedler Antoni [1869–1919] A.Fiedler ? Posen. Druk i nakład. Nakład i fotogr. 1895 uruchomił zakład litogr. i chemigr. z drukarnią. W okresie pruskim utrzymywał wyraźnie polski, narodowy charakter wydawnictwa, za co był nawet oskarżony o chęć «oderwania Wielkopolski od Rzeszy Niemieckiej»”.

⁸⁰ Sytuacja identyczna jak w przypadku kartek nr 14 i 15 z serii *Posener Ereignisse* oraz odpowiadających im kartek z serii *Erinnerung an...*

⁸¹ Odświeżenie pomnika Bismarcka/ w Poznaniu 11 października 1903 roku.

Górna ilustracja jest pomniejszoną wersją ilustracji wykorzystanej na kartce oznaczonej numerem 2[6?] i przedstawia moment, w którym major Heinrich Tiedemann przemawia w czasie uroczystości odsłonięcia poznańskiego pomnika Bismarcka 11 października 1903 roku.

Ilustracja dolna, słabo czytelna i niewyraźna, przedstawia okolicę, w której odsłonięto pomnik Bismarcka. To widok od strony Glacisstrasse (dziś: ul. Wieniawskiego) w kierunku ul. Vor dem Berliner Tor (dziś: zachodni odcinek ul. Święty Marcin). Na pierwszym planie widać przygotowania do uroczystości i zgromadzone tłumy uczestników, a w tle drzewa na przedpolu bramy Berlińskiej i charakterystyczną kamienicę Benno Sametzkiego, znanego rzeźbiarza i kamieniarza.

Dotychczas opisane pocztówki z serii *Posener Ereignisse* były bardzo zróżnicowane pod względem jakości wykonania, dbałości o stronę estetyczną, a także troski o rzetelność, czasami balansowały na granicy prawdy i ikonograficznego fałszu, niewolne od drobnych pomyłek, nigdy nie piękne, lecz zawsze interesujące i wydawane pospiesznie, by nadążyć za kolejnymi wydarzeniami. Żadna jednak dotąd nie była wydana równie niestarannie jak dwie kartki prezentujące odsłonięcie pomnika Bismarcka w Poznaniu.

* * * * *

Nr 28. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

* * * * *

Nr 29. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

* * * * *

Nr 30. Kartka oryginalna – nieznana (brak w zbiorach BU)

* * * * *

Nr 31. *Die Niederlegung des Ritterthores*

(Burzenie bramy Rycerskiej)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto z lewej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie «Posener Ereignisse» No. 31”, a po prawej informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach 9,0 × 13,6 cm, o kremowym odcieniu, z ilustracją na całą szerokość w górnej części kartki, została wykonana w technice monochromatycznego

światłodruku. Bezpośrednio pod ilustracją umieszczony został podpis: *Die Niederlegung des Ritterthores*, a poniżej szeroki margines przeznaczony na korespondencję.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0660 został wysłany z Poznania do adresata w Birnbaum⁸² 30 lipca 1904 roku.

Brama Rycerska była ostatnią z bram rdzenia budowanych w systemie XIX-wiecznej twierdzy poznańskiej i drugą – obok bramy Berlińskiej – bramą dwuprzjazdową. Prace przy niwelacji bramy Rycerskiej rozpoczęto w początkach kwietnia 1904 roku. Powierzono je poznańskiej firmie braci Kloose. Na placu pojawiło się ponad 100 robotników, wśród których były też kobiety. Większość pracowników zatrudnionych przy bramie Rycerskiej pochodziła z powiatu jarocińskiego. Początkowo sądzono, że władze miasta wyrażą zgodę na zastosowanie materiałów wybuchowych i wysadzenie bramy w powietrze, ostatecznie jednak odmówiono zgody ze względu na bezpieczeństwo pobliskich domów⁸³. W czasie prac robótничих urządzono tymczasowe przejście dla pieszych obok bramy, a ruch kołowy odbywał się bramą Wildecką lub dawną bramą Berlińską⁸⁴.

⁸² Dziś: Międzychód.

⁸³ „Kuryer Poznański”, nr 91 z 21 kwietnia 1904.

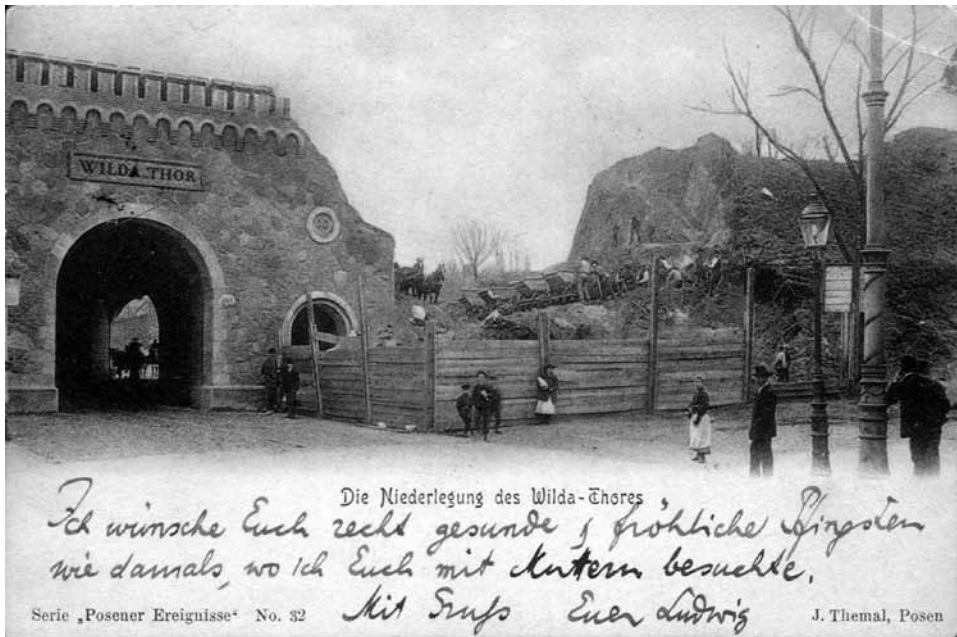
⁸⁴ Choć brama Berlińska została zniesiona jako pierwsza, już w 1901 roku, to jej nazwa pozostała na długi czas w użyciu, m.in. w nazwie ul. Vor dem Berliner Thor (Przed bramą Berlińską).

Niwelacja bramy Rycerskiej trwała równo dwa miesiące i 5 czerwca 1904 roku „Kuryer Poznański” mógł obwieścić: „Prace przy zniesieniu bramy Rycerskiej są już ukończone, dla tego ruch publiczny może tam się odbywać, jak dawniej”⁸⁵.

* * * * *

Nr 32. *Die Niederlegung des Wilda-Thores* (Burzenie bramy Wileckiej)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto z lewej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie «Posener Ereignisse» No. 32”, a po prawej informacją o wydawcy: „J.Themal, Posen”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach 9,0 × 13,7 cm, o kremowym odcieniu, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku, z ilustracją na całą szerokość w górnej części kartki. Bezpośrednio pod ilustracją umieszczony został podpis: *Die Niederlegung des Wilda-Thores*, poniżej zostawiono szeroki margines przeznaczony na korespondencję.

⁸⁵ „Kuryer Poznański”, nr 127 z 5 czerwca 1904.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0350 został wysłany z Poznania do adresata w Neustrelitz (Meklemburgia) 21 maja 1904 roku.

Brama Wildecka, stanowiąca zamknięcie ul. Półwiejskiej, prowadziła na południe, w kierunku Wildy. Była to najdłuższa z bram miejskich Poznania, jej przełot liczył 35 metrów! Jednoprzjazdowa, z dwoma bocznymi przejściami dla pieszych, oblicowana kamiennym murem i zwieńczona krenelażem, należała do najsilniej ufortyfikowanych⁸⁶. Prace przy zniesieniu bramy Wildeckiej zostały rozpoczęte dopiero po ukończeniu rozbiórki bramy Rycerskiej, najpewniej w początkach maja 1904 roku⁸⁷. Podobnie jak przy burzeniu innych bram, najpierw przekopano przejazd obok bramy, tak by wytyczyć prowizoryczną ulicę dla ruchu pieszego i kołowego. Ten właśnie początkowy etap prac zilustrował na jednej ze swych widówek Themal.

* * * * *

Nr 33. Posen. Fort Tietzen (Niederlegung der Festungswerke) (Poznań. Fort Tietzen (Burzenie fortyfikacji))

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto z lewej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse 33”. Informacja o wydawcy: „J.Themal, Posen” została umieszczona na stronie verso, przy lewej

⁸⁶ J. Biesiadka et al., op.cit., s. 110.

⁸⁷ „Kuryer Poznański”, nr 120 z 27 maja 1904.

krawędzi kartki. Dodatkowo w lewym dolnym narożniku pojawiło się oznaczenie: „Tx”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach 8,9 × 13,7 cm, o kremowym odcieniu, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku, z ilustracją na całą szerokość w górnej części kartki. Bezpośrednio pod ilustracją umieszczony został podpis: *Posen* oraz: *Fort Tietzen (Niederlegung der Festungswerke)*, a poniżej pozostawiono wąski margines przeznaczony na korespondencję.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0193 został wysłany z Poznania do adresata⁸⁸ w Bad Kösen (Saksonia-Anhalt) 24 lipca 1904 roku.

10 maja 1904 roku „Kuryer Poznański” informował:

W piątek oddano oferty prac, dotyczących zniesienia wałów fortecznych na przestrzeni od bramy Berlińskiej do Rycerskiej. Dnia 13 b.m. zaś będą oddane oferty prac, dotyczących zniesienia wałów fortecznych na przestrzeni między bramą Berlińską a Królewską odnośnie Przepadkiem. Skoro nastąpi submisja, prace będą tak przyspieszone, że wały na wymienionych przestrzeniach zrównane będą z ziemią w 5 mies. Może w ciągu lata rozpoczną się jeszcze prace przygotowawcze do budowy zamku królewskiego w pobliżu fortu Tietzena⁸⁹.

Dr Joseph Stübben został mianowany przewodniczącym „królewskiej komisji w Poznaniu dla rozszerzenia miasta”, a 8 czerwca 1904 roku poznańskie gazety donosiły: „Prace około zniesienia wałów fortecznych rozpoczęto dziś przy forcie Tietzena”⁹⁰.

Zanim jednak przystąpiono do prac rozbiórkowych i niwelacyjnych, królewska komisja do spraw rozszerzenia miasta ogłosiła sprzedaż przez publiczną licytację rozmaitych drzew i krzewów rosnących na stokach fortecznych między bramami Królewską i Rycerską: akacji, topoli, kasztanów, lip i klonów⁹¹.

Tereny wokół fortu Tietzena były miejscem, gdzie jeszcze w 1895 roku zorganizowano wielką Prowincjonalną Wystawę Przemysłową⁹², a już

⁸⁸ Adresatem był tajny radca Andreas Skladny. Także ta kartka pochodzi ze starego zasobu *Historische Gesellschaft für die Provinz Posen* (zob. *Posener Ereignisse*, nr 3).

⁸⁹ „Kuryer Poznański”, nr 107 z 10 maja 1904.

⁹⁰ „Kuryer Poznański”, nr 129 z 8 czerwca 1904; „Dziennik Poznański”, nr 129 z 8 czerwca 1904: „Wały forteczne rozpoczęto dziś znosić przy reducie Tietzena”.

⁹¹ „Kuryer Poznański”, nr 147 z 29 czerwca 1904.

⁹² *Katalog urzędowy drugiej Poznańskiej Prowincjonalnej Wystawy Przemysłowej*, [s.l.] 1895.

w 1904 roku bardzo zaawansowane były plany wzniesienia cesarskiego zamku dla Wilhelma II.

* * * * *

Nr 34. Posen. Niederlegung des Eisenbahntores
(Poznań. Burzenie bramy Kolejowej)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto z lewej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse No. 34”. Brak informacji o wydawcy, natomiast na stronie verso w lewym dolnym narożniku pojawiło się oznaczenie: „Tx”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach około 8,9 × 13,7 cm, o kremowym odcieniu, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku, z ilustracją na całą szerokość w górnej części kartki. Bezpośrednio pod ilustracją umieszczono podpis: *Posen* oraz: *Niederlegung des Eisenbahntores*, a poniżej pozostawiono wąski margines przeznaczony na korespondencję.

Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Poznania⁹³ oznaczony sygnaturą D 1768/41 nie zawiera korespondencji i nie został użyty w obiegu pocztowym.

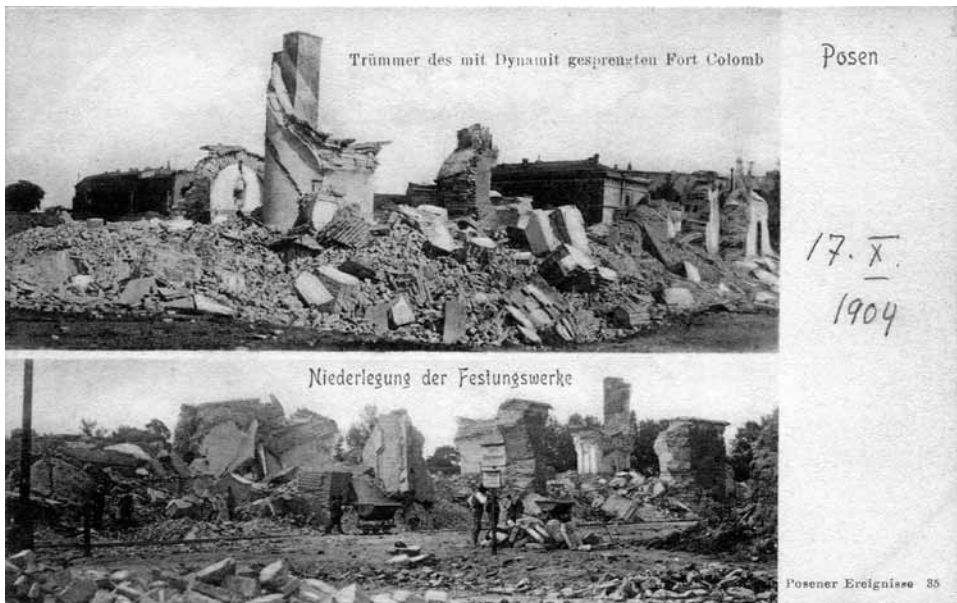
⁹³ M. Warkoczewska, *Pocztówki...*, s. 247, kartka nr 17 w dziale: XIV. Budownictwo wojskowe.

* * * * *

**Nr 35. Posen. Niederlegung der Festungswerke. Trümmer des mit
Dynamit gesprengten Fort Colomb**

(Poznań. Burzenie fortyfikacji. Ruiny wysadzonego dynamitem
fortu Colomb)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie recto z prawej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse”. Informacja o wydawcy: „J.Themal, Posen” została umieszczona na stronie verso, przy lewej krawędzi kartki, a w lewym dolnym narożniku pojawiło się oznaczenie: „Tx”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach około $8,8 \times 13,9$ cm, o kremowym odcieniu, z dwiema ilustracjami o szerokości 11,3 cm przesuniętymi asymetrycznie do lewej krawędzi kartki, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku. Bezpośrednio na ilustracjach, w ich górnej części, umieszczone zostały podpisy: *Niederlegung der Festungswerke* oraz *Trümmer des mit Dynamit gesprengten Fort Colomb*; napis: *Posen* znalazł się w górnej części marginesu przeznaczanego na korespondencję.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-I-0662 nie zawiera korespondencji i nie został użyty w obiegu pocztowym.

Późnym latem 1902 roku lokalna prasa poznańska podała ważne wieści, dochodzące ze stolicy:

Berlin, 3 września. Orędownik urzędowy dla armii ogłasza rozkaz cesarski do ministerstwa wojny, datowany z Poznania, 3 września, tej treści: Na skutek referatu mi wygłoszonego postanawiam, aby zniesiono wały forteczne w Poznaniu na lewym brzegu Warty wraz z fortem Hackego. Ministerstwo wojny niech zarządzi, co potrzeba⁹⁴.

Burzenie bram miejskich sąsiadujących blisko z gęstą zabudową było utrudnione. Wymagało szczególnej troski o pobliskie domy mieszkalne, ale też zapewnienia niezbędnej komunikacji między centrum Poznania i jego przedmieściami, zwłaszcza przyłączonymi w 1900 roku dzielnicami: Jeżycami, Wildą i Świętym Łazarzem. Forty usytuowane między bramami były dziełami fortyfikacyjnymi o niepomiernie potężniejszej konstrukcji, zdolnej stanowić skuteczną ochronę przed artyleryjskim atakiem wroga. Ich burzenie wymagało użycia materiałów wybuchowych, a zastosowanie dynamitu przyniosło oczekiwane rezultaty. Kartka pocztowa Themala prezentuje fragmenty ruin wysadzonego w powietrze fortu Colomb, zbudowanego zaledwie 50 lat wcześniej, w 1854 roku.

* * * * *

Nr 36. *Posen. Niederlegung des Fort Grolman* (Poznań. Burzenie fortu Grolmana)

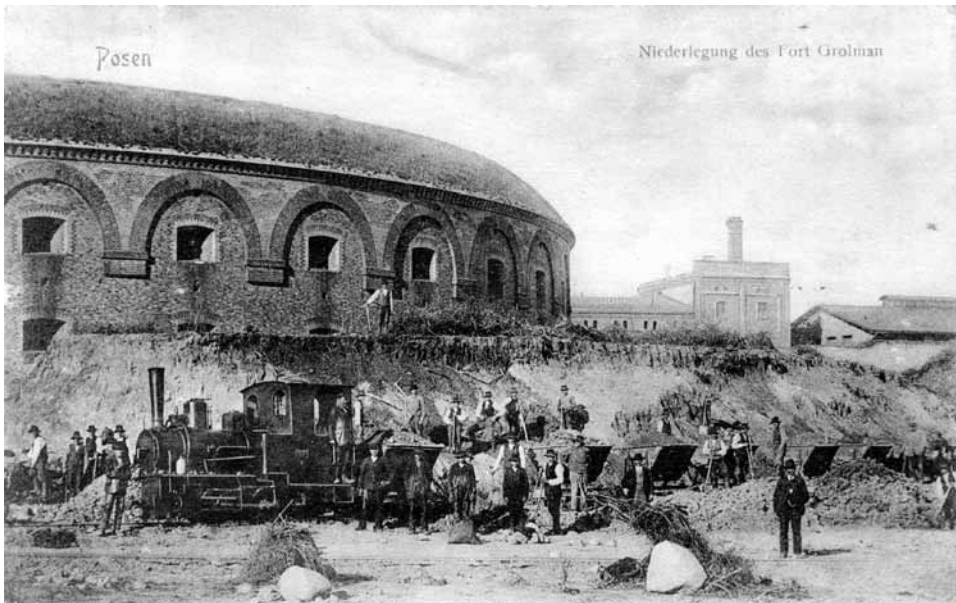
Kartka pocztowa sygnowana na stronie verso z prawej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse”. Informacja o wydawcy: „J.Themal, Posen” została umieszczona na stronie verso, przy lewej krawędzi kartki, a w lewym dolnym narożniku pojawiło się oznaczenie: „Tx”.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach około 8,6 × 13,9 cm, o kremowym odcieniu, z ilustracją w całości wypełniającą stronę recto, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku. Bezpośrednio na ilustracji, w jej górnej części, umieszczone zostały napisy: *Posen* oraz *Niederlegung des Fort Grolman*. Miejsce na korespondencję znalazło się, zgodnie z nową ordynacją pocztową obowiązującą od października 1904 roku, na podzielonej na pół stronie recto, dotychczas w całości przeznaczanej na adres korespondencyjny.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-II-1187 nie zawiera korespondencji i nie został użyty w obiegu pocztowym.

Fort Grolmana, nazwany tak dla uczczenia pamięci pruskiego generała Karla von Grolmana, szefa sztabu armii pruskiej, twórcy koncepcji

⁹⁴ „Kuryer Poznański”, nr 406 z 4 września 1902.

przekształcenia Poznania w miasto twierdzę, według pierwotnej koncepcji nie miał być zburzony. „Kuryer Poznański” informował w 1904 roku: „Fort Grolmana nie będzie zniesiony, lecz służyć będzie nadal za koszary”⁹⁵. Widoczne na karcie pocztowej Themala prace rozbiórkowe w istocie przedstawiają raczej niwelację terenu i znoszenie obwałowań wokół miasta i fortu. Reduta Przemysława – bo taką nazwę fort nosił w okresie międzywojennym – wykorzystywana była jako koszary Wojska Polskiego do września 1939 roku. Ostatecznie uszkodzony i spalony fort został rozebrany po 1945 roku. Widoczne w tle zabudowania o charakterze przemysłowym to browar Huggera⁹⁶, wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku.

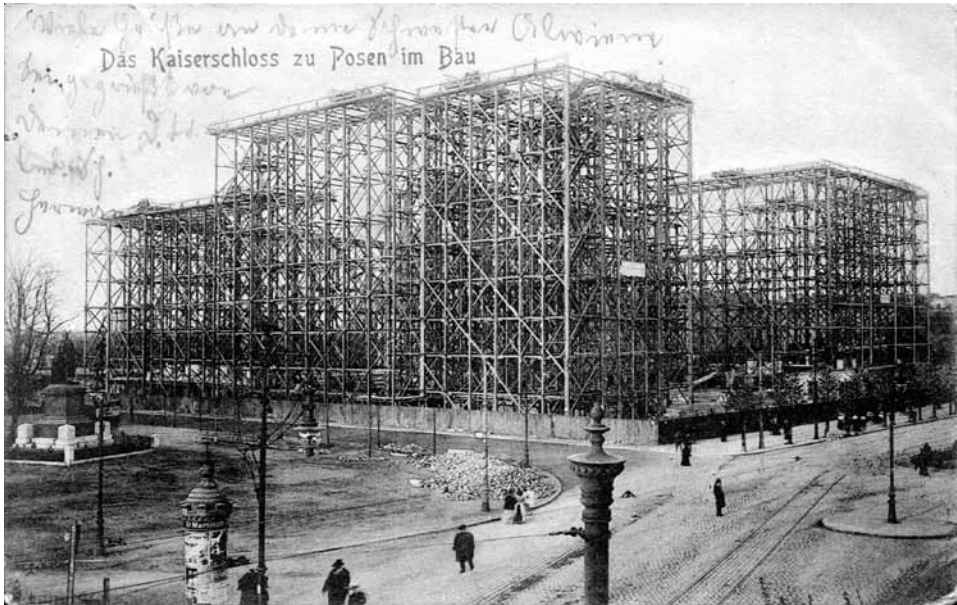
* * * * *

Nr 37. *Das Kaiserschloss zu Posen im Bau*
(Cesarski zamek w Poznaniu w czasie budowy)

Kartka pocztowa sygnowana na stronie verso z prawej strony u dołu notką wydawniczą: „Serie Posener Ereignisse”. Informacja o wydawcy: „J.Themal, Posen” została umieszczona na stronie verso, przy lewej krawędzi kartki, a w lewym dolnym narożniku pojawiło się oznaczenie: „Tx”.

⁹⁵ „Kuryer Poznański”, nr 215 z 20 września 1904.

⁹⁶ Dziś: Centrum Handlu, Sztuki i Biznesu „Stary Browar” Grażyny Kulczyk.

Kartka orientowana poziomo na trójwarstwowym kartonie o wymiarach około $8,6 \times 13,9$ cm, o kremowym odcieniu, z ilustracją w całości wypełniającą stronę recto, została wykonana w technice monochromatycznego światłodruku. Bezpośrednio na ilustracji, w jej górnej części, umieszczony został podpis: *Das Kaiserschloss zu Posen im Bau*. Miejsce na korespondencję znalazło się, zgodnie z nową ordynacją pocztową obowiązującą od października 1904 roku, na podzielonej na pół stronie recto, dotychczas w całości przeznaczonej na adres korespondencyjny.

Egzemplarz ze zbiorów BU oznaczony sygnaturą Wid-II-0215 został wysłany z Poznania do adresata w Charlottenburgu 22 czerwca 1906 roku.

Tempo zdarzeń, które rozgrywały się w tym miejscu w pierwszych latach XX wieku, i rozmach zmian budzą zdumienie: latem 1901 roku przystąpiono do burzenia bramy Berlińskiej i ziemnych fortyfikacji wokół miasta, w 1903 roku, tuż przed Bożym Narodzeniem, cesarz polecił swemu nadwornemu architektowi przygotować projekt budowy neoromańskiego zamku, w 1904 roku rozpoczęto prace niwelacyjne przy forcie Tietzena, a w kwietniu 1905 budowę zamku. W ciągu pięciu lat budowa została ukończona – powstał ostatni w Europie zamek⁹⁷.

Drewniane rusztowania, które uwiecznił na swej kartce Themal, tworzą nierzeczywistą konstrukcję, która jednak świetnie uzmysławia ogrom

⁹⁷ Z. Pałat, op.cit.

przedsięwzięcia. Wilhelm II, król Prus i cesarz Rzeszy, cieszył się nową rezydencją krótko, w 1918 roku abdykował i resztę życia spędził na wygnaniu w Holandii. W poznańskim zamku pojawiał się sporadycznie, oficjalnie tylko w 1910 i 1913 roku.

* * * * *

Seria *Posener Ereignisse*, którą Themal zaczął wydawać latem 1901 roku, spotkała się chyba z życzliwym przyjęciem. Może o tym świadczyć fakt, że kartki, wydawane wprawdzie mało starannie i na pierwszy rzut oka mało atrakcyjnie, znakomicie spełniły swe podstawowe funkcje, ukazywały się błyskawicznie i były niezwykle aktualne. Czas upływający od momentu jakiegoś zdarzenia do chwili wysłania kartki z ikonograficzną z niego relacją był nader krótki. Znaczna część kartek została napisana i wysłana, adresatami były osoby przebywające w różnych zakątkach Rzeszy, a nawet poza jej granicami.

O wartości przedsięwzięcia Themala stanowi przede wszystkim fakt, że na kartkach pocztowych utrwalono nie tylko wydarzenia będące incydentalnymi okazjami, interesującymi jedynie w momencie, gdy się działy, ale też te, które w istotny sposób wpłynęły na rozwój i historię Poznania pierwszej połowy XX wieku. Niewątpliwie całą serię zdominował motyw poznańskich Dni Cesarskich 1902 roku. Świadomość rangi tego wydarzenia wyblakła z upływem lat, lecz wówczas reporter z aparatem fotograficznym starał się uwiecznić wszystkie istotne momenty wizyty, a kartki pocztowe okazały się najznakomitszym medium ich upowszechnienia i utrwalenia dla potomnych. Z wizyty Wilhelma II w Poznaniu w 1902 roku zachował się również fotoreportaż Maxa Zieslera⁹⁸, ale zasięg oddziaływania fotografii Engelmana powielonych na kartkach pocztowych Themala był niepomiarowo większy.

Udokumentowana współpraca uznanego fotografa i popularnego wydawcy kart pocztowych jest na gruncie poznańskim wyjątkowym przypadkiem; zwłaszcza u progu stulecia, gdy twórczość fotograficzna nie była chroniona prawami autorskimi. Jedynie w wypadku późniejszych o dekadę widokówek Eduarda Reissmüllera z wnętrza cesarskiego zamku Wilhelma II znamy nazwisko fotografa, ale nie jest to twórca szerzej znany z innych dokonań. Dopiero w okresie międzywojennym współpraca wybitnych artystów fotografów z wydawnictwami pocztówkowymi stała

---

⁹⁸ Fotografie te znajdują się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu oraz w Muzeum Historii Miasta Poznania. Zob. J. Skutecki, *Wizyta cesarza Wilhelma II...*

się standardem⁹⁹, choć druk rotograwiurów przyczynił się w tym czasie do istotnego pogorszenia jakości kart pocztowych. W tym kontekście wspólne przedsięwzięcie Engelmana i Themala zdaje się prekursorskie.

JAKUB SKUTECKI

Posener Ereignisse – Isidor Thernal's picture postcard series

ABSTRACT. Between 1901–1906, J. Thernal, Poznań-based publisher, published a series of picture postcards entitled *Posener Ereignisse* (events in Poznań). It took a dozen or so years of concerted efforts for Poznań University Library to acquire a substantial part of the series to be incorporated into the iconographic collection of the library. In all, 37 picture postcards include images depicting, amongst others, pictures taken during the visit of the German Emperor Wilhelm II in Poznań in 1902, visit of his consort Augusta Victoria in 1903, pictures that capture the process of demilitarization of the city during the first decade of the 20th century – demolition of Prussian fortifications and pulling down of the city's gates, and those that record the floods of 1903, construction works on the Warta river harbour and the building of the Emperor's Castle. J. Thernal made use of photographs taken by J. Engelmann, one of the most important Poznań photographers in the nineteenth century. Individual postcards had different variations, while the photographs were also used for picture postcard editions that were published outside the series.

KEY WORDS: Poznań, changes in urban planning, Isidor Thernal, Joseph Engelmann, old picture postcards, publication series.

---

⁹⁹ Wystarczy przywołać tu nazwiska Romana Stefana Ulatowskiego czy Jana Bułhaka, których fotografie pojawiały się na niezliczonych kartkach pocztowych wydawanych m.in. przez Salon Malarzy Polskich w Krakowie.

Nr	Tekst oryginalny na widokówce	Technika	Data	Wymiary	Uwagi
1	<i>Gruss aus Posen. Die Niederlegung des Berliner Thores</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1901-08-29	9,1 × 13,5	
2	–	–	–	–	
3	<i>Gruss aus Posen. Die Niederlegung des Berliner Thores Nr.3. Ansicht von Innen</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1901-10-06	9,1 × 14,5	
4	<i>Gruss aus Posen. Der Bau des Hafens</i>	światłodruk zielony + typografia	1901-12-26	8,9 × 14,0	
5	<i>Der Zusammenstoss zweier Eisenbahnzüge auf Station Glowno bei Posen / am 23. November 1901</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1901-12-12	14,9 × 9,3	
6	<i>Der Zusammenstoss zweier Eisenbahnzüge auf Station Glówno bei Posen am 23. November 1901</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1901-12-08	9,3 × 14,8	
7	<i>Gruss aus Posen. Der Jahrmarkt</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1908-12-28	9,3 × 14,9	
8	<i>Abbruch des Berliner Thores Nr.8. Die Durchlegung der neuen Strasse</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-05-25	9,6 × 14,8	
9	<i>Gruss aus Posen. Berliner Thor. Die neue Strasse nach der Niederlegung</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-06-25	8,8 × 13,9	
9a	<i>Gruss aus Posen. Die neue Strasse nach der Niederlegung des Berliner Thores</i>	światłodruk + czerwona typografia	1903-08-09		
10	<i>Zum Andenken an das 50 jährige Jubiläum des Posener Provinzia-Sängerbundes 5 u. 6 Juli 1902. Der Umzug</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-07-30	14,2 × 9,1	
11	<i>Einzug S.M.Kaiser Wilhelm II. durch das Berliner Thor in Posen am 2.September 1902. Begrüssungsrede des Oberbürgermeisters Witting</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-09-07	9,7 × 13,8	
11a	<i>Einzug S.M. Kaiser Wilhelm II. durch das Berliner Thor in Posen am 2.September 1902</i>	światłodruk + typografia	1903-04-05	8,9 × 13,8	fotomontaż
12	<i>Zug S.M. des Kaisers u. Kronprinzen nach dem Paradedfeld Lawica. Kaiser. Kronprinz. Originalaufnahme</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-09-02	9,3 × 14,6	

Nr	Tekst oryginalny na widokówce	Technika	Data	Wymiary	Uwagi
13	<i>Zur Erinnerung an die Enthüllungsfest der Kaiser-Friedrich-Denkmal in Posen am 4. Sept. 1902</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-09-14	9,3 × 13,8	
14	<i>Besuch der Kaiserin in Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen am 5. September 1902</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-09-28	9,2 × 14,0	
15	<i>Besuch der Kaiserin im Kinderhort der Arbeiterwohnhäuser zu Posen am 5. September 1902</i>	Autotypia monochromatyczna + typografia	–	9,5 × 14,8	
16	<i>Die Ausschmückung des Berliner Thores während der Kaiser-tage</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	–	9,6 × 14,6	
17	<i>Gruss aus Posen. Der Besuch der Kaiserin bei den barmherzigen Schwestern</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1902-09-13	9,4 × 14,8	
18	<i>Gruss aus Posen. Fahrt der Kaiserin nach dem Paradede-feld Lawica</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	–	9,7 × 14,9	
19	<i>Gruss aus Posen. Die Ehrenjungfrauen und Behörden erwar-ten das Kaiserpaar am Berliner Thor</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	–	14,6 × 9,6	
20	–	–	–	-	
21	–	–	–	-	
22	<i>Posen. Überschwemmungsgebiet. Eichwaldstrasse. Abdäm-mung der Dammstrasse</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1903-08-08	13,9 × 9,3	
23	<i>I.M. die Kaiserin Auguste Victoria in Posen. 11 August 1903. Ankunft auf dem Bahnhof</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1903-11-08	9,2 × 14,1	
24	<i>*[I.M. die Kaiserin Auguste Victoria in Posen. 11 August 1903. Besichtigung der durch das Hochwasser beschädigten Eichwaldstrasse]¹⁰⁰</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1903-10-16	9,2 × 13,6	
25	<i>*[I.M. die Kaiserin Auguste Victoria in Posen. 11 August 1903. Abfahrt vom Regierungsgebäude nach der Sitzung des Vaterl. Frauen-Vereins]</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	1903-08-31	9,2 × 13,5	

¹⁰⁰ Oznaczenia gwiazdką (*) sygnalizują domniemany opis kartki.

Nr	Tekst oryginalny na widokówce	Technika	Data	Wymiary	Uwagi
*26	<i>Enthüllungsfeier des Bismarckdenkmals zu Posen. Major von Tiedemann-Seeheim hält die Weihrede</i>	autotypia monochromatyczna + typografia	?	9,1 × 14,0	
27	[bez podpisu]	autotypia monochromatyczna	–	14,0 × 9,1	
28	–	–			
29	–	–			
30	–	–			
31	<i>Die Niederlegung des Ritterthores</i>	światłodruk + czarna typografia	1904-07-30	9,0 × 13,6	
32	<i>Die Niederlegung des Wilda-Thores</i>	światłodruk + czarna typografia	1904-05-22	9,0 × 13,7	
33	<i>Posen. Fort Tietzen (Niederlegung der Festungswerke)</i>	światłodruk + czerwona typografia	1904-07-24	8,9 × 13,7	
34	<i>Posen. Niederlegung des Eisenbahnthores</i>	światłodruk + czerwona typografia	–	*8,9 × 13,7	M.N.P.
35	<i>Posen. Niederlegung der Festungswerke. Trümmer des mit Dynamit gesprengten Fort Colomb</i>	światłodruk + czerwona typografia	1904-10-17	8,8 × 13,7	
36	<i>Posen. Niederlegung des Fort Grolman</i>		–	8,6 × 13,9	
37	<i>Posen. Niederlegung der Festungswerke. Die letzten Trümmer des Fort Tietzen an dessen Stelle das Königl. Schloss erbaut wird</i>	światłodruk + czerwona typografia	b.d.	8,6 × 13,9	
37	<i>Das Kaiserschloss zu Posen im Bau</i>	światłodruk + czerwona typografia	1906-06-22	8,6 × 13,9	